

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto  
Viešosios teisės katedra**

Martyno Lygio,  
V kurso, vientisųjų dieninių teisės studijų studento

**Magistro darbas**

**Žmogaus teisių apsauga kaip akademinės laisvės ribos  
Protection of Human Rights as Limits to Academic Freedom**

Vadovė: doc. dr. Indrė Isokaitė-Valužė  
Recenzentė: doc. dr. Deimilė Prapiestytė

Vilnius  
2025

## ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Darbe analizuojama akademinės laisvės ir žmogaus teisių apsaugos kolizijos atvejų problematika, nagrinėjamas akademinės laisvės sampratos turinys remiantis tarptautinės teisės aktais bei Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika. Vertinamos akademinės bendruomenės pozicijos dėl žmogaus teisių apsaugos, kaip akademinės laisvės ribų, analizuojami istoriniai pavyzdžiai bei šių dienų aktualijos siekiant nustatyti, ar dedama pakankamai pastangų užkardyti naudojimąsi akademinė laisve kaip apsauga skleidžiant neapykantos, istorinės atminties žeminimo ar neigimo, pseudomokslo naratyvus.

**Pagrindiniai žodžiai:** akademinė laisvė, žmogaus teisių apsauga, saviraiškos laisvė, neapykantos kalba, akademinė bendruomenė.

This work analyzes issues pertaining to the conflict between academic freedom and protection of human rights, examines the content of academic freedom as a concept in accordance with international law and the jurisprudence of the European Court of Human Rights. It assesses the positions of the academic community on the protection of human rights as limits of academic freedom, in addition, it explores historical examples and contemporary issues in order to determine whether sufficient efforts are being made to prevent the use of academic freedom as a shield in the dissemination of narratives of hate, the humiliation or denial of historical memory and pseudoscience.

**Key words:** academic freedom, protection of human rights, freedom of expression, hate speech, academic community.

## TURINYS

|                                                                                                    |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| IŽANGA.....                                                                                        | 4  |
| 2. AKADEMINĖS LAISVĖS SAMPRATA.....                                                                | 8  |
| 2.1. Akademine laisvė EŽTT praktikoje.....                                                         | 9  |
| 2.2. Akademine laisvė Lietuvoje.....                                                               | 14 |
| 3. AKADEMINĖ LAISVĖ AKADEMINĖS BENDRUOMENĖS AKIMIS.....                                            | 18 |
| 3.1. Piktnaudžiavimas akademine laisve.....                                                        | 21 |
| 4. AKADEMINĖ LAISVĖ ISTORINIAME KONTEKSTE.....                                                     | 23 |
| 4.1. Akademine laisvė, žmogaus teisių apsauga ir eugenika.....                                     | 24 |
| 4.2. Akademine laisvė ir Holokaustas.....                                                          | 26 |
| 5. ŽMOGAUS TEISIŲ APSAUGA IR AKADEMINĖ LAISVĖ ŠIUOLAIKINIAME<br>KONTEKSTE.....                     | 29 |
| 5.1. Akademine laisvė ir modernusis antisemitizmas.....                                            | 30 |
| 5.2. Genocido neigimas, žmogaus teisės ir akademine laisvė. Deivido Irvingo atvejis.....           | 31 |
| 5.3. Genocido neigimo neapibrėžtumas. Holodomoro neigimas Rusijos akademikų<br>bendruomenėje.....  | 34 |
| 5.4. Skirtumai tarp demokratinio ir nedemokratinio režimų akademinės laisvės ribų<br>suvokimo..... | 36 |
| 5.5. Kodėl aiškiai nenubrėžiamos akademinės laisvės ribos?.....                                    | 37 |
| 6. ARGUMENTAI UŽ IR PRIEŠ AKADEMINĖS LAISVĖS RIBAS, IR KAIP<br>UŽTIKRINTI JŲ PAISYMĄ.....          | 39 |
| IŠVADOS.....                                                                                       | 42 |
| ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....                                                                              | 43 |
| SANTRAUKA.....                                                                                     | 48 |
| SUMMARY.....                                                                                       | 49 |

## IŽANGA

**Darbo aktualumas:** akademinė laisvė yra viena pagrindinių demokratinės visuomenės vertybių, kurios apsauga yra ypač svarbi išlaikant idėjų pliuralizmą, mokslo ir visuomenės pažangą, kartu ir puoselėjant visuomenės pilietiškumą, aktyvų įsitraukimą į socialinius, ekonominius bei politinius klausimus tiek vietiniu, tiek tarptautiniu mastu. Vis dėlto, nors viešojoje erdvėje gausu diskusijų apie akademinės laisvės apsaugos svarbą, retai susimąstoma ir dar rečiau diskutuojama apie akademinės laisvės ribas. Viena vertus, taip yra todėl, kad akademinė laisvė glaudžiai susijusi su saviraiškos laisve, kurios ribos yra aiškiai nubrėžtos tiek įstatymuose, teismų jurisprudencijoje ir teisės doktrinoje. Kita vertus, toks klausimo supaprastinimas nėra visiškai tikslus ir neįvertina akademinio dėmens.

Nors saviraiškos laisvė yra vienas pagrindinių akademinės laisvės elementų, suprantama kaip laisvė dėstyti, siūlyti naujas hipotezes, skelbti straipsnius visuomenei ir mokslo bendruomenei aktualiomis temomis ir pan., tačiau ji egzistuoja unikaliame akademiniam kontekste, kuriame *status quo* kvestionavimas yra progreso, idėjų ir inovacijų variklis. Ši aplinkybė sudaro reikšmingą pavojų, kad prisidengiant neva kruopščiai parengtais, tačiau iš esmės klaidingais ar sąmoningai klaidinančiais teiginiais ar tyrimais, ar teise „kelti nepatogius diskusinius klausimus“, gali būti skleidžiama neapykantos kalba, paniekinama istorinė atmintis, pažeminamas žmogaus ar žmonių grupės orumas, pažeidžiamos ir kitos pamatinės žmogaus teisės. Kitaip tariant, kyla grėsmė, kad akademinė laisvė gali būti naudojama kaip *carte blanche* pažeisti žmogaus teises.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad būtent su tokia problema susidurta XX a. pradžioje, kuomet laisvė dėstyti buvo naudojama skleidžiant pseudomokslines eugenikos idėjas apie rasių nevisavertiškumą ir visuomenei nepageidaujamų elementų sterilizaciją, įvelkant nepatvirtintus ir netinkamai ištirtus reiškinius į mokslinių tyrimų ir diskusijų „rūbą“, kurio autoritetą sunkiau kvestionuoti nei atsitiktinius pasisakymus. Laiku neužginčyti ir neužgniaužti tikrovės neatitinkantys „atradimai“ padėjo tvirtus pamatus vienai baisiausių XX a. humanitarinių katastrofų – masiniam žydų, slavų, romų ir kitų „nepageidaujamų“ asmenų genocidui, vykdytam nacių režimo, pasitelkiant akademinės laisvės rezultatus kaip ginklą genocidui pateisinti ir vykdyti.

Pastebėtina ir tai, kad tema neprarado aktualumo ir šiais laikais, atsižvelgiant į pastarųjų kelių metų aktualijas Vakarų universitetuose, reaguojant į įsiplieskusį Izraelio-

Hamas konfliktą, kurio fone akademinė bendruomenė ėmė diskriminuoti žydų tautybės studentus ir skleisti teroristinės Hamas grupuotės propagandą naudojantis situacija kaip proga „pateikti alternatyvų požiūrį“ į Izraelio valstybės teisę egzistuoti ir žydų nacionalinę tapatybę, taigi, prisidengiant akademinė laisve.

Todėl, šiuo aspektu tikslinga analizuoti ne tik pirminius teisės šaltinius, kuriuose įtvirtinama akademinė laisvė, kaip ir kitos žmogaus teisės, bet ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją, ir pačios akademinės bendruomenės atstovų straipsnius, kuriuose išreiškiamas požiūris į akademinės laisvės ribas, greta jų nagrinėjant ir istorinius pavyzdžius bei šių dienų aktualijas siekiant nustatyti ne tik galimus akademinės laisvės ir žmogaus teisių apsaugos kolizijos atvejus, bet ir identifikuoti galimus tokios kolizijos sprendimo būdus. Atsižvelgiant į tai, kad pagrindinis dėmesys bus skiriamas tarptautiniam ir nacionaliniam žmogaus teisių ir akademinės laisvės ribų nagrinėjimui, darbe nebus nagrinėjami Europos Sąjungos teisės aktai ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika.

**Darbo tikslas:** išnagrinėjus teisės mokslo doktriną, EŽTT praktiką, tarptautinės teisės šaltinius bei atlikus istorinių ir šiuolaikinių netinkamo naudojimosi akademinė laisve pavyzdžių analizę, identifikuoti žmogaus teises pažeidžiančio piktnaudžiavimo akademinė laisve atvejus ir pasiūlyti jų sprendimo būdus.

**Darbo objektas:** šio darbo objektas yra žmogaus teisių apsauga kaip akademinės laisvės ribos.

**Darbo uždaviniai:**

- 1) Apžvelgti akademinės laisvės turinio ir ribų apibrėžimą tarptautinės ir Lietuvos teisės, mokslinių straipsnių kontekste, įvertinti EŽTT poziciją akademinės laisvės atžvilgiu;
- 2) Išanalizuoti istorinį akademinės laisvės ir žmogaus teisių apsaugos ryšį bei piktnaudžiavimo akademinė laisve atvejus;
- 3) Įvertinti žmogaus teises pažeidžiančio piktnaudžiavimo akademinė laisve atvejus šiuolaikiniame kontekste;
- 4) Pateikti pasiūlymų užkardyti žmogaus teises pažeidžiantį piktnaudžiavimą akademinė laisve.

**Tyrimo metodai:** svarbiausias darbe naudotas metodas – analitinis metodas. Jis taikytas išsamiai nagrinėjant doktrininis šaltinius bei EŽTT jurisprudenciją, taip pat formuluojant darbo tikslus ir uždavinius. Taikytas dedukcinis metodas nurodant priežastis, kodėl akademinės laisvės ribų klausimas yra mažai nagrinėjamas, bei formuluojant tolimesnius darbo klausimus. Taikytas lyginamasis metodas, tarpusavyje palyginant ir analizuojant mokslo darbus teisės bei istorijos tematika, kiek tai susiję su akademinės laisvės ir žmogaus teisių apsaugos kolizijos problematika. Taikytas aprašomasis metodas nagrinėjant EŽTT praktiką, šiuolaikinius pavyzdžius ir akademinės bendruomenės refleksijas.

**Darbo originalumas:** per pastaruosius 5 metus akademei laisvei ir jos riboms nagrinėti skirtų magistro darbų Lietuvoje publikuota nebuvo. Akademinė laisvė nagrinėta tik keliuose moksliniuose straipsniuose: T. Kačkausko „Akademinė laisvė: ar ją reikia reguliuoti?“ bei J. Valčiuko „Teisė į akademinę laisvę ir jos samprata“ ir „Teisė į akademinę laisvę: teoriniai ir praktiniai aspektai“. T. Kačkausko straipsnyje žmogaus teisių apsauga nėra esminis argumentas, ji pateikiama kaip bazinis saviraiškos laisvės ribojimas, tuo tarpu akademei laisvei kaip „priedangai“ pažeisti žmogaus teises dėmesio neskiriama. J. Valčiuko straipsniuose „Teisė į akademinę laisvę ir jos samprata“ bei „Teisė į akademinę laisvę: teoriniai ir praktiniai aspektai“, nagrinėjamos akademinės laisvės ištakos, aktualūs teismų precedentai, santykis su kitomis teisėmis, tačiau apie ribas neužsimenama, nenagrinėjama piktnaudžiavimo galimybė ir prevencija.

Tarptautiniu mastu, per pastaruosius 5 metus taip pat pastebimas darbų, skiriančių daugiau dėmesio piktnaudžiavimui akademe laisve, žmogaus teisių apsaugai kaip akademinės laisvės riboms, trūkumas. Pavyzdžiui, 2023 m. J. Huffman, straipsnyje „The Limits of Academic Freedom“, piktnaudžiavimas akademe laisve nėra įvardijamas, o ribomis pripažįstama studentų teisė į išsilavinimą, t.y. studijų programos ir jų dėstymas neturi pabloginti studentų teisės gauti kokybišką išsilavinimą ar neleisti nagrinėti kitokių pozicijų ar nuomonių. Nors teisė į išsilavinimą yra žmogaus teisių dalis, vis dėlto tai nėra pati didžiausia galima rizika. 2024 m. K. Kovács straipsnyje „Academic freedom in Europe: Limitations and judicial remedies“ analizuoja EŽTT praktiką akademinės laisvės kontekste, tačiau taip pat skiria nepakankamai dėmesio žmogaus teises pažeidžiančiam piktnaudžiavimui akademe laisve.

Taigi, galima pagrįstai teigti, kad šis magistrinis darbas žmogaus teisių apsaugos kaip akademinės laisvės ribų tema yra originalus, suteikiantis progą išsamiai analizuoti istorinį ir

šiuolaikinį kontekstą, teisės doktriną, pateikti naujų įžvalgų ir pasiūlymų identifikuojant žmogaus teises pažeidžiantį piktnaudžiavimą akademinė laisve bei užkertant jam kelią.

**Svarbiausi šaltiniai:** teisės doktrininė literatūra, akademinės bendruomenės straipsniai tapo pagrindiniais darbo šaltiniais, nagrinėjant akademinės bendruomenės pozicijas akademinės laisvės ribų klausimu, istorinį kontekstą, šiuolaikinius piktnaudžiavimo akademinė laisve atvejus. Nagrinėjant akademinės laisvės reglamentavimą, itin svarbūs buvo tarptautinių organizacijų priimti rekomendacinio pobūdžio teisės aktai, taip pat Lietuvos teisės aktai, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika ir universitetų akademinės etikos kodeksai. Nagrinėjant akademinės laisvės ribas ir galimus piktnaudžiavimo atvejus taip pat daug remtasi EŽTT praktika.

## 1. AKADEMINĖS LAISVĖS SAMPRATA

Akademine laisvė neretai suprantama kaip kelių glaudžiai tarpusavyje susijusių laisvių visuma, kaip antai – laisvė dėstyti, laisvė kritikuoti ir svarstyti idėjas, laisvė atlikti mokslo tyrimus, laisvė į institucinę savivaldą, t.y. teisė be išorinės įtakos nusistatyti akademinės institucijos darbo organizavimo tvarką ir pan. Nėra jos aiškaus tiesioginio įtvirtinimo tarptautinės teisės akte.

Pavyzdžiui, UNESCO rekomendacija dėl aukštųjų mokyklų dėstančiojo personalo (angl. UNESCO Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel) akademinę laisvę apibrėžia kaip „laisvę, neatsižvelgiant į nustatytą doktriną, dėstyti ir diskutuoti, laisvai atlikti mokslinius tyrimus, skleisti bei skelbti jų rezultatus, laisvai reikšti savo nuomonę apie instituciją ar sistemą, kurioje dirbama, laisvę nepatirti institucinės cenzūros bei laisvę dalyvauti profesinių ar atstovaujamųjų akademinių organų veikloje.“ (UNESCO Recommendation concerning the status... 1997 cituota Beiter et al, 2016, p. 123) Šis (neįpareigojantis<sup>1</sup>) tarptautinės teisės aktas iki šiol yra vienintelis, kuriame akademine laisvė minima eksplacitiškai. Tai rodo tam tikrą pasaulio bendruomenės neryžtingumą pripažinti šią laisvę kaip visiškai savitą, o tai apima ir vengimą šią laisvę tiesiogiai pripažinti žmogaus teisių dalimi. Atskiri šios teisės elementai tarsi „išsimėtę“ atskirose normose, skirtose žmogaus teisėms, pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Konvencija (toliau – EŽTK) 9 bei 10 straipsniuose įvardija minties bei žodžio laisves, kurių turinys apima elementus, be kurių neįsivaizduojama ir akademine laisvė – teisė viešai išreikšti mintis, nuomonę, Jungtinių Tautų Universaliojoje Žmogaus Teisių Deklaracijoje (toliau – JTUŽTD) matyti 18, 19 bei 26 straipsniai, numatantys minties, žodžio laisves bei teisę į mokslą – sunku įsivaizduoti akademine laisvę be šių esminių elementų.

Akademinei laisvei didesnis dėmesys skiriamas Tarptautiniame Pilietinių ir Politinių Teisių Pakte (toliau – TPPTP) bei Tarptautiniame Ekonominių, Socialinių ir Kultūrinių Teisių Pakte (toliau – TESKTP) – pavyzdžiui, nors TPPTP 19 str. 2 d. numato laisvę skleisti, ieškoti ar priimti įvairaus pobūdžio informaciją ir idėjas, Jungtinių Tautų Žmogaus Teisių Komitetas (toliau – JTŽTK), komentuodamas šį straipsnį nurodo, jog saviraiškos laisvė apima, be kita ko,

---

<sup>1</sup> UNESCO rekomendacijos yra skirtos valstybėms – Jungtinių Tautų narėms atsižvelgti, tačiau neturi jokio privalomojo teisinio pobūdžio ir nėra ratifikuojamos valstybių narių.

ir laisvę dėstyti (JTŽTK Bendrasis komentaras nr. 34, 2011, p. 3), o dar konkretesni paaiškinimai akademinės laisvės atžvilgiu randami TESKTP 13 str., numatančio teisę į mokslą, Jungtinių Tautų Ekonominių, Socialinių ir Kultūrinių Teisių Komiteto (toliau - JTESKTK) komentare. Jame nurodoma, kad „akademinės bendruomenės nariai, kartu ar atskirai, yra laisvi siekti, plėtoti ir perduoti žinias bei idėjas atliekant mokslinius tyrimus, mokant, studijuojant, diskutuojant, dokumentuojant, kuriant ar aprašant. Akademinė laisvė apima žmogaus teisę laisvai išreikšti nuomonę apie instituciją ar sistemą, kurioje jis dirba, vykdyti savo funkcijos nepatiriant diskriminacijos ar baimės būti represuotam valstybės ar kito subjekto, dalyvauti profesinių ar atstovaujamųjų akademinių organų veikloje ir naudotis visomis tarptautiniu mastu pripažintomis žmogaus teisėmis, taikomomis kitiems asmenims toje pačioje jurisdikcijoje.“ (JTESKTK Bendrasis komentaras nr. 13, 1999, p. 11). Taigi, įvardijami anksčiau minėti akademinės laisvės elementai: saviraiškos laisvė, laisvė dėstyti, atlikti tyrimus, savivaldos laisvė ir susirinkimo laisvė.

Apžvelgtoji teisinė bazė sudaro pakankamą pagrindą teigti, kad akademinė laisvė, nors eksplicitiškai neišskiriama, yra savotiška visuotinai pripažįstamų žmogaus teisių visuma – saviraiškos, minties, susirinkimo laisvės bei teisė į mokslą. Praktiniu požiūriu, būtent saviraiškos laisvė kaip akademinės laisvės elementas (teisė laisvai dėstyti, tirti, publikuoti nuomones, idėjas ir pan.) yra pamatinis, be kurio sunku įsivaizduoti ir pačią akademinę laisvę, ir kartu būtent ji neretai kelia iššūkių, todėl šio darbo tikslais, nagrinėjimo objektu pasirenkamas šis akademinės laisvės elementas. Akademinės saviraiškos laisvė toliau bus nagrinėjama Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT arba Teismas) praktikoje, siekiant nustatyti šios laisvės pripažinimo laipsnį žmogaus teisių kontekste bei identifikuojant šios laisvės ribas.

### *1.1. Akademinė laisvė EŽTT praktikoje*

Siekiant tiksliau nustatyti, kokią vietą akademinė laisvė užima bendroje žmogaus teisių sistemoje, svarbu taip pat atsižvelgti ir į EŽTT praktiką bei jo siūlomą šios laisvės interpretaciją. Akademinė laisvė nėra dažnas EŽTT nagrinėjimo objektas, tačiau tokia praktika egzistuoja.

Byloje *Sorguç prieš Turkiją*, kurioje buvo sprendžiamas klausimas, ar akademinė laisvė apima teisę viešai kritikuoti kitų akademinės aplinkos asmenų elgesį. Teismas, remdamasis, be kita ko, ir Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacija 1762 (2006), skirta

akademinės saviraiškos laisvės apsaugai (toliau – Rekomendacija), nurodė, kad akademinė laisvė apima teisę viešai išreikšti nuomonę apie instituciją ar sistemą, kurioje dirbama. Be to, Teismas taip pat įvertino, kad pareiškėjas, paskelbęs kritikuojantį straipsnį, neperžengė žmogaus privatumo apsaugos ribų ar etikos bei moralės normų, tuo tarpu atsakovas nesugebėjo įrodyti, kad pareiškėjo akademinė laisvė buvo pagrįstai apribota. Taigi, šiuo sprendimu EŽTT legitimavo akademinę saviraiškos laisvę ir pritaikė jai apsaugą EŽTK 10 str. pagrindu, remiantis ir rekomendacinio pobūdžio teisės šaltiniu (EŽTT sprendimas byloje *Sorguç prieš Turkiją*, 2009, p. 27-40).

Kitoje byloje, *Kula prieš Turkiją*, buvo nagrinėjamas klausimas, ar pareiškėjas, kaip akademikas, turėjo teisę dalyvauti viešojoje televizijos laidoje ir pasidalinti savo įžvalgomis be universiteto sutikimo. Teismas taip pat rėmėsi Rekomendacija, ir pastebėjo, kad teisė platinti informaciją, atlikti tyrimus ir dalintis žiniomis ir tiesa be apribojimų yra akademinės laisvės dalis, kuri gali būti ribojama tik esant šioms trimis sąlygoms: apribojimas turi būti nustatytas įstatymu, turėti teisėtą tikslą bei būti reikalingas demokratinėje visuomenėje. Pastebėtina, kad šis testas ribojimų teisėtumui pripažinti taikomas visais atvejais, kai siekiama nustatyti, ar valstybė pagrįstai riboja EŽTK numatytas teises ir laisves. Būtent pastarosios sąlygos Turkija nesugebėjo įrodyti, kadangi pareiškėjui nebuvo nurodoma, kodėl jo dalyvavimas televizijos laidoje yra negalimas ir pritaikytos drausminės nuobaudos. Nesant pagrindų visumai, Teismas pripažino akademinės laisvės pažeidimą ir kartu papildė jos turinį (EŽTT sprendimas byloje *Kula prieš Turkiją*, 2018, p. 36-55).

Byloje *Aksu prieš Turkiją*, EŽTT sprendė, ar Turkijos kultūros ministerijos išleistos knygos „*Turkijos Romai*“ autoriaus išreikštos mintys apie Turkijos romų bendruomenę nepažeidė EŽTK 8 str. pareiškėjo atžvilgiu, t.y. ar pažeista pagarba pareiškėjo gyvenimo privatumui. Autorius knygoje neigiamai charakterizuoja romų bendruomenės socialinę padėtį Turkijoje, priskirdamas atsakomybę Turkijos institucijoms. Vertindamas autoriaus teiginius bei knygos sudarymo aplinkybes, Teismas pažymėjo, kad knyga buvo ne tik kelis kartus vertinama nepriklausomų ekspertų, patvirtinusių rengimo objektyvumą bei pagrindinį tikslą atlikti mokslinį tyrimą, bet kartu ir neskelbė neapykantą kurstančių, tikrovės neatitikiančių teiginių, o, priešingai, nurodė, kad neigiami romų bendruomenės socialinės padėties aspektai nusipelno būti vertinami kritiškai valstybės administracinių organų veiksmų (neveikimo) kontekste. Tokiu būdu, autorius naudojosi akademinė laisve atlikti mokslinį tyrimą, jį atliko objektyviai, be išankstinių nuostatų, pasitelkdamas pačios bendruomenės liudijimus,

administracinių įstaigų statistiką bei pareigūnų komentarus, asmeninio gyvenimo bendruomenėje patirtį. Todėl valstybės pareiga užtikrinti privataus gyvenimo neliečiamumą šiuo atveju pažeista nebuvo. (EŽTT sprendimas byloje Aksu prieš Turkiją, 2012, p. 62-89). Šiame sprendime Teismas iš esmės vertina, ar žmogaus teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, oficialiai priimtų mokslinių darbų kontekste, kurie gali turėti įtakos kitų asmenų požiūriui į bendruomenę, kuriai toks asmuo priklauso, nėra pažeidžiama akademinės laisvės atlikti ir publikuoti mokslinį tyrimą. Nustatius, kad tyrimas atliktas objektyviai, su papildoma peržiūra, išsamiau vertinimu, tyrimo rezultatus pateikiančioje publikacijoje pateikiamos neutralios, nediskriminuojančios išvados, akademinė laisvė teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą nepažeidžia. Tokiu būdu, nors ir netiesiogiai, išreiškiami reikalavimai mokslinio tyrimo atlikimui, vartojamai kalbai, patikros procedūroms. Šių trijų bylų atžvilgiu, EŽTT yra linkęs vertinti asmenų išsakomų minčių kontekstą, kiek tai susiję su dalyvavimu ir veikimu akademinėje bendruomenėje.

Paminėtina ir Mustafa Erdoğan ir kiti prieš Turkiją byla, kurioje taip pat nagrinėjamas akademinės laisvės ir žmogaus teisių apsaugos kolizijos klausimas. Šioje byloje Teismas nagrinėjo, ar Turkija, įpareigodama pareiškėjus atlyginti žalą už „įžeidžiantį“ straipsnį, adresuotą Turkijos konstitucinio teismo teisėjams, nepažeidė pareiškėjų saviraiškos laisvės bei akademinės laisvės (straipsnio autorius buvo konstitucinės teisės profesorius). Straipsnis pasižymėjo aštriomis replikomis, nukreiptomis į konstitucinio teismo sprendimą likviduoti politinę partiją, ir į jį priėmusius teisėjus. Vis dėlto Teismas atkreipė dėmesį į būtinybę apsaugoti saviraiškos ir akademinę laisvę, ir atskirti faktinio ir vertinamojo pobūdžio teiginius. Teismas pastebėjo, kad, nors straipsnyje negailima kritikos konstitucinio teismo teisėjams, ši kritika nepateikiama kaip faktai, o tik kaip nuomonė, teisėjų vertinimas iš konstitucinės teisės profesoriaus perspektyvos, atsižvelgiant taip pat ir į tai, jog kritikuojamas sprendimas sukėlė atgarsį visuomenėje, šia tema buvo plačiai diskutuojama, ir straipsnis prisidėjo prie platesnės diskusijos apie sprendimų priėmimą konstitucinio teismo lygmeniu. (EŽTT sprendimas Mustafa Erdoğan ir kiti prieš Turkiją, 2014, p. 33-46). Tokia pozicija, viena vertus, rodo Teismo nuoseklumą garantuojant saviraiškos laisvei maksimalią apsaugą ir faktų bei nuomonės atribojimo svarbą, kita vertus, per mažai atsižvelgia į akademinės laisvės dėmenį – jis paminėtas tik tarp kitko.

Būtent tokia problema išvelgiama pritariančiojoje teisėjų Sąj, Vučinić ir Kūrio nuomonėje – akcentuojama, kad kilusi problema neapsiriboja vien saviraiškos laisve, nors ir

yra didelis jos elementas. Nepagrįstai skiriama per mažai dėmesio akademinėi laisvei, kurios, kaip pabrėžiama nuomonėje, nėra pakankamai išplėtotą teisės aktuose ir teismų sprendimuose, ir kuria naudojantis straipsnis buvo parašytas. Praleista proga suformuluoti testą, kurio remiantis būtų galima patikrinti, ar akademinė laisvė naudotasi nepažeidžiant kitų žmogaus teisių, būtent 1) ar asmuo gali būti laikomas akademinės bendruomenės nariu; 2) ar išsakytos mintys patenka į asmens ekspertizės „lauką“ ir 3) ar asmens padarytos išvados ar išsakyta nuomonė paremta jo profesine patirtimi ir kompetencija (EŽTT sprendimas Mustafa Erdoğan ir kiti prieš Turkiją, teisėjų Sajó, Vučinić ir Kūrio pritariančioji nuomonė, 2014, p. 4-9). Apgailestaujama, kad praleista proga įsigilinti į akademinės laisvės turinį ir išraiškos būdus, ir kartu pabrėžiama, kad straipsnis privalo būti vertinamas ir atsižvelgiant į autoriaus statusą (konstitucinės teisės profesorius), ir į tai, kad aštrūs pasisakymai, adresuoti konstitucinio teismo teisėjams paremti šio asmens profesine kompetencija ir žiniomis konstitucinės teisės srityje (EŽTT sprendimas Mustafa Erdoğan ir kiti prieš Turkiją, teisėjų Sajó, Vučinić ir Kūrio pritariančioji nuomonė, 2014, p. 7-10). Testas yra daugiau rekomendacinis, tačiau padeda suprasti bendrą požiūrį vertinant akademinę laisvę ir jai siūlomą teikti apsaugą. Šiais kriterijais vadovaujantis, tarsi po „akademiniu skėčiu“ galintys patekti teiginiai, kad ir kokie aštrūs ar kritiški bebūtų, negali būti ribojami, net kai ne akademiniame kontekste išsakytus tokius pačius teiginius būtų galima riboti.

Kalbant apie akademinę laisvę, svarbu pastebėti, jog tam tikri EŽTT sprendimai, nors tiesiogiai neapimantys ar neaptariantys akademinės laisvės eksplicitiškai, leidžia daryti tam tikras išvadas akademinės laisvės kontekste, kurie yra ne mažiau reikšmingi akademinės laisvės ir jos ribų sampratai. Tarp tokių pavyzdžių paminėtina Lombardi Vallauri prieš Italiją byla, liečianti, be kita ko, įsitikinimų laisvę akademiniame kontekste. Byloje nagrinėtas klausimas, ar atsisakymas įdarbinti pareiškėją universitete, remiantis pareiškėjo išpažįstama religija, yra pagrįstas. Teismo įsitikinimu, pareiškėjo saviraiškos laisvė buvo nepagrįstai apribojama, kadangi pareiškėjui nebuvo suteikta galimybė apginti savo pozicijos ar įsitikinimų, ar net sužinoti, kokiais pagrindais jo kandidatūra buvo atmesta. Teismas akcentavo peržiūros proceso būtinumą, nustatant apribojimo reikalingumą demokratinėje visuomenėje (EŽTT sprendimas byloje Lombardi Vallauri prieš Italiją, 2009, p. 32-56). Kadangi byloje nagrinėtas būtent katalikiško universiteto atsisakymas priimti pareiškėją, tokia Teismo išvada leidžia suponuoti Teismo požiūrį į pliuralizmo bei saviraiškos laisvės būtinumą akademiniame kontekste, kuris turėtų būti ribojamas tik esant tvirtiems pagrindams.

Kitoje byloje, *Herbai prieš Vengriją*, nagrinėtas klausimas, ar darbuotojas turi teisę publikuoti mokomojo turinio informaciją profesiniame (darbuotojų, verslo profesionalų) tinklalapyje, susijusia su jo profesine ekspertize, jei darbuotojas saistomas konfidencialumo įsipareigojimų. Teismas pripažino, kad pareiškėjo paskelbta informacija buvo mokomojo pobūdžio, skirta plėtoti diskusijai apie mokesčius šalyje, pareiškėjas ją platino neturėdamas tikslo iš informacijos pasipelnyti ar pakenkti darbdavio interesams ir taip pat pripažino, kad Vengrija neįrodė, jog pareiškėjo darbdavio interesams buvo padaryta kokia nors žala, pateisinanti pareiškėjo atleidimą iš darbo (EŽTT sprendimas byloje *Herbai prieš Vengriją*, 2020, p. 35-52). Pripažindamas EŽTK 10 str. pažeidimą, Teismas kartu implicitiškai pripažino ir teisę skleisti mokomojo-diskusinio pobūdžio informaciją nepatiriant neigiamų pasekmių, kai publikuojančio asmens interesas yra švietėjiško pobūdžio. Tai itin aktualu akademinės laisvės kontekste, nes būtent tai yra kartinis šios laisvės elementas. Tokiu sprendimu Teismas pripažino akademinės laisvės gebėjimą savotiškai egzistuoti net ir už akademinės aplinkos ribų.

Šiuos sprendimus vienijantis aspektas – tai, kad Teismas yra linkęs pripažinti ganėtinai plačią apsaugą saviraiškos laisvei akademiniam (ir ne tik) kontekste, o ypač cituotų *Sorguç prieš Turkiją* bei *Kula prieš Turkiją* bylų atžvilgiu – pripažinti akademinę laisvę kaip iš dalies atskirą teisinę kategoriją. Iš dalies atskirą todėl, kad šios laisvės apsauga vis vien patenka po bendrąją saviraiškos ir minties laisvės apsaugą, taigi, yra neatsiejama nuo šių laisvių. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Teismas niekuomet nelaikė akademinės laisvės absoliučia, kadangi: 1) (akademinė) saviraiškos laisvė neturi peržengti etikos, geros moralės bei įstatymo ribų; 2) ši laisvė gali būti ribojama įstatymu, jei ribojimas atitinka teisėtą tikslą ir yra reikalingas demokratinėje visuomenėje. Kitaip tariant, matyti tam tikri iš tų pačių žmogaus teisių kylantys apribojimai, kuriuos peržengus prarandama šios laisvės apsauga. Pastebėtina, jog tokie ribojimai nėra išimtiniai akademinės laisvės atžvilgiu, jie kyla iš bendrųjų ribojimų saviraiškos laisvei, kurie patys kyla iš kitų žmogaus teisių. Kita vertus, *Erdoğan* byloje, tiksliau, sprendimui pritariantiojoje nuomonėje, išreiškiamas požiūris, kad akademinė saviraiškos laisvei taikytina apsauga turėtų būti netgi platesnė, nei įprastai taikoma saviraiškos laisvei ne akademiniam kontekste. Tokiu būdu užprogramuojamos situacijos, kuriose gali kilti konfliktas tarp akademinės saviraiškos laisvės ir žmogaus teisių apsaugos – šie atvejai nagrinėjami tolesniuose skyriuose.

## *1.2. Akademinė laisvė Lietuvoje*

Prieš pradėdant nagrinėti platesnės akademinės bendruomenės požiūrį į tai, kokios turėtų būti akademinės laisvės ribos, tikslinga trumpai paanalizuoti, kokias ribas nustato Lietuvos teisės aktai bei šalies universitetų akademinės etikos kodeksai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje galima išskirti du straipsnius, susijusius su akademinė saviraiškos laisve: 25 straipsnis, nustatantis žodžio laisvę ir jos ribas<sup>2</sup> ir 42 straipsnis, nustatantis, be kita ko, ir mokslo, tyrinėjimų bei dėstymo laisvę<sup>3</sup>. Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatyme numatoma, kad studijos grindžiamos akademinės laisvės ir autonomijos principais (3 str. 2 d. 1 p.), kad aukštosios mokyklos privalo užtikrinti akademinės bendruomenės narių akademinę laisvę (8 str. 3 d. 1 p.), kad akademinės bendruomenės nariams laiduojama akademinė laisvė, apimanti, be kita ko, minties, išraiškos laisvę (60 str. 2 d. 1-3 p.), galiausiai nurodoma, kad naudojimosi akademinė laisve taisyklės nustato pačios mokslo ir studijų institucijos, patvirtindamos akademinės etikos kodeksą. Taigi, darytinos dvi išvados: 1. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje akademinės saviraiškos laisvės ribos atskirai nenurodomos, nurodomi tik bendrosios saviraiškos laisvės apribojimai; 2. Nubrėžti akademinės laisvės ribas paliekama pačioms akademinėms institucijoms.

Nagrinėjant akademinės laisvės turinį ir jo vertinimą Lietuvoje, svarbu taip pat atsižvelgti į Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – LRKT) praktiką. Pavyzdžiui, 2011 m. gruodžio 22. Nutarime „Dėl mokslo ir studijų įstatymo“, LRKT konstatavo, kad mokslo ir tyrimų laisvė yra neatsiejama nuo konstitucinio saviraiškos laisvės principo, akcentuojama pačių institucijų atsakomybė parengti akademinės etikos kodeksus, kuriuose pati institucija nusistato akademinės etikos standartus, kartu taip pat pabrėžiama, kad akademinė institucijų autonomija nereiškia visiško valstybės interesų nepaisymo, t.y. interesai ne tik privalo būti derinami, bet ir pati valstybė turi teisę reguliuoti akademinė institucijų veiklą kiek tai reikalinga asmenų konstitucinių teisių ir laisvių apsaugai (LRKT nutarimas „Dėl mokslo ir studijų įstatymo“, 2011, p. 1.3, 5.1, 5.3). Taigi, pabrėžiami du svarbūs elementai – akademinė

---

<sup>2</sup> „<...> Laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai. Laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos, prievartos bei diskriminacijos kurstymu, šmeižtu ir dezinformacija. <...>”

<sup>3</sup> „Kultūra, mokslas ir tyrinėjimai bei dėstymas yra laisvi. Valstybė remia kultūrą ir mokslą, rūpinasi Lietuvos istorijos, meno ir kitų kultūros paminklų bei vertybių apsauga. Dvasinius ir materialinius autoriaus interesus, susijusius su mokslo, technikos, kultūros ir meno kūryba, saugo ir gina įstatymas.“

laisvė yra neatsiejama nuo saviraiškos laisvės, taigi, jai gali būti taikomi tokie patys apsaugos bei ribojimo pagrindai, ir, antra, akademinės institucijos pačios turi pareigą nusistatyti akademinės etikos kodeksus, taigi, kartu ir apsibrėžti akademinės laisvės ribas, kiek tai susiję su jų pačių veikla.

Akademinių institucijų autonomijos, ir implicitiškai jų pareigos savarankiškai nusistatyti, be kitų standartų, ir akademinės laisvės ribas, principą LRKT nagrinėja ir 2018 m. birželio 29 d. nutarime „Dėl Lietuvos sporto universiteto reorganizavimo prijungiant jį prie Lietuvos sveikatos mokslų universiteto“. Nutarime konstatuojama, kad „tradiciškai aukštosios mokyklos autonomija suprantama kaip teisė savarankiškai nustatyti ir įtvirtinti įstatuose ar statute savo <...> mokslo ir studijų tvarką, <...>; tuo tikslu aukštajai mokyklai garantuojama institucinė autonomija, t. y. tam tikras statusas, kuris reiškia, kad yra tam tikros veiklos sritys, laisvos nuo vykdomosios valdžios kontrolės“ (LRKT nutarimas „Dėl Lietuvos sporto universiteto reorganizavimo...“, 2018, p. 12.1) – taigi, dar kartą pabrėžiamas akademinių institucijų savarankiškumas nustatant, be kita ko, ir akademinės laisvės ribas ir/ar kas laikoma piktnaudžiavimu akademinė laisve. Šio savarankiškumo išraiška – akademinės etikos kodeksai, kuriuose aukštojo mokslo institucijos nusistato svarbiausius mokslo/studijų organizavimo klausimus bei ką akademinės bendruomenės nariams laiduoja akademinė laisvė.

Toliau pateikiama kelių Lietuvos universitetų akademinės etikos kodeksų nuostatų dėl akademinės laisvės (ir jos ribų) analizė: pavyzdžiui, Vilniaus universiteto Akademinės etikos kodekso 5 d. numato, kad akademinė laisvė bendruomenės nariai privalo naudotis atsakingai, o atsakingam naudojimuisi prieštarauja: „5.1. reiškia nepagarba kitų bendruomenės narių nuomonei; 5.2. bendruomenės narių teisės išsakyti ir ginti savo nuomonę Universitete sprendžiamais klausimais ribojimas; 5.3. teisės atsakyti į kritiką ar kaltinimus ribojimas; 5.4. dalyvavimas moksliniuose tyrimuose ar eksperimentuose, žinant arba numanant, kad šie tyrimai ir eksperimentai sukelia arba gali sukelti žalą žmogui, gamtai, visuomenei ar kultūrai; 5.5. kiti veiksmai, ribojantys akademinę laisvę.“ Numatyti net keli akademinės saviraiškos laisvės ir žmogaus teisių apsaugos kolizijų atvejai – neleidžiama pažeisti kitų asmenų teisės į orumą, saviraišką, kūno neliečiamumą, taip pat ir saugotinų gėrių, tokių kaip viešoji tvarka, pagarba kultūrai. Tačiau, nors ribos nubrėžtos gan tiksliai, vis dėlto nėra nuostatų, kurios užkirstų kelią klaidinančios ar neapykantą keliančios kalbos skleidimui, „pridengiant“ tai tyrimais ar *status quo* kvestionavimu.

Mykolo Riomerio universiteto Akademinės etikos kodeksas numato, kad universiteto bendruomenės nariai pripažįsta ir gerbia vieni kitų įsitikinimus bei pažiūras, taip pat, kad universiteto nariai gerbia vieni kitų orumą, jų santykiuose neturi būti vietos diskriminacijai, nesąžiningumui bei piktnaudžiavimui valdžia ar galia (8.4, 8.5 punktai). Šiuo atveju matyti tik labai bendri reikalavimai, t.y., pagarba orumui, įsitikinimams, pažiūroms, tačiau reikalavimams trūksta konkretumo. Atitinkamai, egzistuoja didesnė rizika piktnaudžiauti akademinė laisve, i tuo pačiu efektyviai apginti tokį piktnaudžiavimą miglotais, ne iki galo išbaigtais akademinės etikos kodekso reikalavimais, kurie patys savaime nedraudžia nei dezinformacijos sklaidos, nei neapykantos kalbos, nukreiptos, pavyzdžiui, ne į akademinės bendruomenės narius, nei sąmoningai iškreiptų duomenų sklaidos ir pan. Taigi, padidėja akademinės laisvės ir žmogaus teisių apsaugos kolizijos tikimybė.

Galiausiai tikslinga apžvelgti itin išsamų akademinės laisvės apribojimų sąrašą, pateikiamą Vytauto Didžiojo universiteto Akademinės etikos kodekse. Čia randamos nuorodos ne tik į jau anksčiau minėtus apribojimus, susijusius su kitų akademinės bendruomenės narių saviraiškos laisve, bet ir: 1) draudimas sąmoningai skleisti klaidingą ar nesantaiką visuomenėje kurstančią informaciją, žinias duomenis; 2) draudimas nepagrįstai ir/ar nepagarbiai kritikuoti atliekamus ar atliktus tyrimus, pasirinktą metodologiją; 3) draudimas vykdyti ar inicijuoti mokslinių tyrimų ar meno veiklą, kai žinoma ar numanoma, kad tokia veikla sukelia ar gali sukelti žalą, atsižvelgiant į pažeidžiamų visuomenės grupių interesus, bioetikos bei gyvūnų gerovės apsaugos principus; 4) draudimas viešai reikšti akivaizdžią nepagarbą pasirinktai ar atstovaujamai specialybei ar mokslo sričiai (Vytauto Didžiojo universiteto akademinės etikos kodeksas, 9.1-9.7, 9.9 p.). Tokiu išsamiu sąrašu tarsi siekiama numatyti kiekvieną įmanomą piktnaudžiavimo akademinė laisve atvejį. Tai ne tik suponuoja išsamesnį rizikų, susijusių su piktnaudžiavimu akademinė laisve, vertinimą, bet kartu pateikia pavyzdinį sąrašą apribojimų, tiesiogiai grindžiamų tikslu apsaugoti žmogaus teises į orumą, privatų gyvenimą, būti nediskriminuojamam ir kt. Kartu tai – pragmatiško, istorine patirtimi ir šiuolaikinėmis aktualijoms pagrįsto požiūrio į akademinę laisvę išraiška.

Apibendrinant akademinės laisvės ir jos ribų reglamentavimo Lietuvoje apžvalgą, pasakytina, kad piktnaudžiavimas akademinė saviraiškos laisve nėra identifikuotas nei Konstitucijoje, nei Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatyme, ir netgi nagrinėtuose universitetų akademinės etikos kodeksuose. Net Vilniaus universitetas, kaip vienas

universitetų reitingų lyderių Baltijos šalyse<sup>4</sup>, nėra pakankamai tiksliai apibrėžęs akademinės laisvės ribų, kurios padėtų užkirsti žmogaus teises pažeidžiančiam piktnaudžiavimui būtent šia laisve. Tokia apibrėžtumo stoka pastebima ne tik teisiniame reglamentavime – akademinė bendruomenė taip pat dažniau kalba apie būtinybę apsaugoti akademinę laisvę, nei apie būtinybę nustatyti tam tikrus apribojimus, užkertančius kelią piktnaudžiavimui, ir užtikrinti tokių apribojimų veikimą.

---

<sup>4</sup> Pagal puslapio <https://www.study.eu/article/the-best-universities-in-the-baltics-rankings> duomenis, remiantis QS bei THE reitingais 2025 metais.

## 2. AKADEMINĖ LAISVĖ AKADEMINĖS BENDRUOMENĖS AKIMIS

Akademines laisvės ribų analizė negali būti vertinama išimtinai per reglamentavimą ar teismų praktiką. Siekiant susidaryti kuo tikslesnį vaizdą, svarbu atsižvelgti į tai, kaip akademine laisvę vertina ir jos ribas brėžia pati akademine bendruomenė. Šiuo atveju iškart svarbu pažymėti, kad pastebimas polinkis nagrinėti akademines laisvės geidžiamumą, jai teikiamą apsaugą, bet apibūdinti, kas tiksliai yra akademine laisvė, ar tuo labiau kokios turėtų būti jos ribos – vengiama (Karran, 2009, p. 7). Nepaisant to, yra publikuota keletas mokslinių straipsnių akademines laisvės ribų tematika, kuriuos verta nagrinėti plačiau.

Pavyzdžiui, Kolumbijos (JAV) universiteto prezidentas Lee Bollinger, straipsnyje „The Value and Responsibilities of Academic Freedom“ kalbėdamas apie tai, ką akademinei bendruomenei reiškia akademine laisvė, paneigia teiginius, suponuojančius tokios laisvės absoliutumą: akademine laisvė ir su ja susijusioms profesijoms taikytinų normų neapibrėžtumas nereiškia, kad už bet kokius iš tokio neapibrėžtumo kylančius pažeidimus negali kilti jokia atsakomybė; dėstytojams nėra draudžiama išreikšti savo nuomonę apie dėstomą dalyką, tačiau tokios išraiškos forma negali užkirsti kelio idėjų pliuralizmui; dėstytojai neturi teisės „veikti ką panorėję“, remiantis tuo, kad studentai patys geba atskirti, kas yra teisinga ir kas turi būti aptarinėjama (Bollinger, 2005, p. 20). Taigi, formuluojama mintis, kad akademine laisvė gali būti įgyvendinama efektyviai tik tuomet, kai dėstytojai atsakingai žiūri į švietimo pareigą savo studentams, užtikrinant jų teisę į mokslą. Natūralu, kad dėstytojui negerbiant akademines bendruomenės, nedėstant savo dalyko ar skiriant laiką nesusijusių klausimų gvildinimui, taip pat propaguojant vienpusiškas idėjas, studentų galimybės nagrinėti skirtingas idėjas, gauti kokybišką ir pilnavertį išsilavinimą smarkiai sumažėja, t.y. tampa apribotomis. Tokia padėtis suponuoja akivaizdžią priešpriešą tarp anksčiau minėtos teisės į mokslą, kaip žmogaus teisių elemento<sup>5</sup>.

Panašią nuomonę išreiškia James Huffman, Lewis and Clark teisės mokyklos profesorius ir garbės dekanas straipsnyje „The Limits of Academic Freedom“ pažymėdamas, kad „akademine laisvė nereiškia, jog profesoriai gali daryti ką tik nori paskaitų metu.“ Akademine laisvė nesuteikia teisės dėstyti bet kokias temas ar skirti laiko politinėms diskusijoms, nesusijusioms su dalyku (Huffman, 2023, p. 58). Tokiu atveju, neišvengiamybe tampa studentų teisės į švietimą apribojimas – studentai mokosi konkrečių studijų dalykų, pvz.: civilinės teisės,

---

<sup>5</sup> *Ibid* p. 8-9

matematikos, fizikos, o nuolatinis profesoriaus asmeninės nuomonės piršimas, su dalyku nesusijusios diskusijos ar pareiškimai ne tik blaško studentų dėmesį mokantis to konkretaus dalyko, bet ilgainiui suardo ir pačios dalyko programos dermę, sukuriant spragas studento žiniose, netinkamai išnaudojant studijų dalyko dėstymo laiką. Straipsnio autoriaus teigimu, akademinė laisvė baigiasi ten, kur prasideda indoktrinacija, tiesioginis ar netiesioginis priešingų nuomonių užkardymas, pozicijos pateikimas kaip „vienintelės teisingos“. Tai prieštarauja akademinės laisvės pirminiam uždaviniui, kaip jį suvokia autorius – puoselėti nuomonių pliuralizmą ir pasiūlyti studentams erdvę laisvai kvestionuoti dėstomas idėjas bei siūlyti priešingas nuomones (Huffman, 2023, p. 59-60). Darytina išvada, kad pagal J. Huffman, akademinė laisvė neturėtų tapti pateisinimu pažeisti besimokančiųjų teisę į mokslą, kuri, kaip išdėstyta ankstesniame skyriuje, yra žmogaus teisių dalis.

Straipsnyje „On Balancing Scales, Kaleidoscopes, and the Blurred Limits of Academic Freedom“, autoriai Harry F. Tepker Jr. ir Joseph Harroz Jr. apžvelgia Jungtinių Amerikos Valstijų teismų praktiką bylose dėl akademinės laisvės, ją vertinant konkrečiame akademinų institucijų, jų keliamų tikslų ir misijų kontekste. Autoriai išskiria kelis teismų apibrėžtus ribojimo pagrindus: 1. Pačios akademinės institucijos interesai – akademinė laisvė privalo egzistuoti pusiausvyroje su institucijos keliamais reikalavimais; 2. Profesionalumas – akademinė laisvė privalu naudotis užtikrinant aukščiausius akademikui keliamus profesionalumo reikalavimus (Tepker, Harroz, 1997, p. 6-7, 9-16). Vis dėlto didesnė straipsnio dalis koncentruojasi į išraiškos priskirtinumo klausimą – t.y., kokiam kontekste išsakyti teiginiai bus laikomi akademinės laisvės išraiška. Nors straipsnis nagrinėja teismų bylas, susijusias su kontraversiškais, cituojamos Cohen bylos atveju – orumą žeminančiais pareiškimais ir veiksmais, atsiremiamą į gana griežtai traktuojamą Pirmosios Konstitucijos Pataisos (angl. *First Amendment*) sieną (Tepker, Harroz, 1997, p. 20-29), kuri „amerikietišrame kontekste“ leidžia iš esmės bet kokių minčių sklaidą, o atvejai, kuomet akademinė laisvė dangstomi neetiški tyrimai ir panašios situacijos, išvis nenagrinėjami. 1 bei 2 ribojimo pagrindais darytina paralelė su anksčiau nagrinėtu J. Huffman straipsniu ir išvada – profesionalumas akademinėje aplinkoje, dėstytojų pagarba akademinėi institucijai ir bendruomenei studentams sudaro prielaidas laisvai naudotis teise į mokslą, kuri, kaip minėta anksčiau, yra žmogaus teisių dalis.

Akademinės laisvės ribas nubrėžia ir Dr. Helen Osieja, straipsnyje „Academic Freedom: Foundations, Limitations and Delimitations“. Autorė teigia: „nors akademinė laisvė leidžia

kritiškai vertinti politines ideologijas, nederėtų jos suprasti kaip neribotos teisės skleisti propagandą studentams“ (Osieja, 2016, p. 1). Straipsnyje pateikiamas neišsamus akademinės laisvės apribojimų sąrašas, kaip antai: 1) pagarba studentų nuomonėms bei orumui, nepriklausomai nuo to, ar nuomonės skiriasi nuo dėstytojo išreikštų; 2) atsižvelgimas į dalyko apraše nurodomus dėstymo metodus, reikalavimus, studijų organizavimo formas; 3) apribojimai, kylantys iš institucijos statuso (pavyzdžiui, privačios institucijos, tokios kaip religinės mokyklos/universitetai) ir kt. (Osieja, 2016 p. 2-3). Pagarba orumui, be abejo, yra ir etinė kategorija (Paurienė, 2022, p. 128), kartu tai - kriterijus, kurį taip pat išskiria ir EŽTT anksčiau cituotose bylose *Sorguç prieš Turkiją* bei *Kula prieš Turkiją*<sup>6</sup> kaip žmogaus teisių apsaugos elementą. Antrąjį atvejį išsamiau išplėtoja anksčiau cituotas J. Huffman straipsnis – atitikimas formaliems administraciniais reikalavimams, keliamiems dalyko dėstymui neatsiejamas nuo studentų teisės į mokslą, kuri taip pat yra žmogaus teisių dalis. Trečiasis atvejis vertintinas kaip bendrasis reikalavimas gerbti konkrečių institucijų nustatomas taisyklės dėl dėstomų dalykų turinio ir nėra tiesiogiai susijęs su žmogaus teisių apsauga.

Akademinių laisvių ribas straipsnyje „Academic freedom in Europe: Limitations and judicial remedies“ analizuoja Kriszta Kovács. Anot autorės, akademinė laisvė gali būti teisėtai ribojama kitų asmenų pagrindinių teisių ir laisvių, tokių kaip teisė į kūno vientisumą, etinių sumetimų (tokių kaip klonavimo atveju) ar aiškiai apibrėžtų visuomenės interesų paisymo (tokio kaip visuomenės sveikatos klausimais), tačiau visais atvejais apribojimai privalo būti būtini visais šiais atvejais ir siaurai pritaikyti įtikinamam interesui pasiekti. Tokiu būdu bandoma siekti pusiausvyros tarp valstybės keliamų politinių ir ekonominių reikalavimų bei absoliučios akademinės laisvės (Kovács, 2024, p. 4-5). Straipsnyje referuojama į EŽTT nagrinėtas bylas, susijusias su akademinės laisvės apsauga, išskiriamos tam tikros sąlygos, kurias svarbu patenkinti prieš kreipiantis į EŽTT dėl akademinės laisvės klausimų, visų pirma: ar asmuo priklauso akademinėi bendruomenei? Šiuo atveju, EŽTT, anot autorės, riboja subjektų, galinčių kreiptis dėl akademinės laisvės pažeidimų, ratą, nustatant reikalavimą priklausyti akademinėi bendruomenei (Kovács, 2024, p. 11). Antra ir kartu trečia – ar akademinės bendruomenės nario išreiškiamos mintys yra jo tyrimų dalis, ar tai nuomonė, paremta akademinė patirtimi? Kitaip tariant, EŽTT vertina, ar žodinė ir/ar rašytinė akademinės bendruomenės nario minčių išraiška yra asmeninė nuomonė, nesaistoma šio asmens mokslinio

---

<sup>6</sup> *Ibid* p. 9-10

darbo, ar vis dėlto teiginiai paremti šio asmens akademinė patirtimi, darbu akademinėje srityje, konkrečiu atliekamu tyrimu ir pan. (Kovács, 2024, p. 12-13). Visgi pastebėtina, kad šios trys sąlygos pačios savaime yra labiau procedūrinės ribos, kadangi kiekvienu individualiu atveju, net jei teiginiai, dėl kurių keliamas ginčas, atitiks visas tris sąlygas, EŽTT, kaip nagrinėta ankstesniame skyriuje, vertina juos per geros moralės, etikos prizmę, kaip konkrečią žmogaus teisių apsaugos išraišką.

Apžvelgtus straipsnius vienija tendencija akcentuoti akademinės laisvės apsaugos svarbą, ką suponuoją ir pati autorių, kaip akademinės bendruomenės narių, padėtis, ir kartu kalbama iš privilegijuotos pozicijos – akademinės laisvės apsaugai esant pirmaeilės reikšmės klausimui, jos ribos tampa tarsi antraeilės svarbos klausimu. Kartu ribų apibrėžimas, kaip akcentuojama tarptautinės teisės aktuose ir nagrinėtuose straipsniuose, yra akademinės bendruomenės atsakomybė, todėl nėra vieningos pozicijos, kokios jos turėtų būti. Daugiau kalbama suvaržymus šiuolaikinėje visuomenėje ir kylančias grėsmes, o žmogaus teisių apsauga, kaip akademinės laisvės ribos, neakcentuojama, arba šiuo klausimu apskritai nepasisakoma. Visais atvejais žmogaus teisių apsauga figūruoja netiesiogiai, dažniausiai – studentų teisės į mokslą atžvilgiu, o ne, pavyzdžiui, trečiųjų asmenų teisių į orumą, privataus gyvenimo neliečiamumą, atžvilgiu. Sunku spręsti, ar tokios ribos suponuojamos kaip esančios savaime suprantamu dalyku, ar prioritetas teikiamas tinkamam akademinės laisvės įgyvendinimui besimokančiųjų atžvilgiu, tačiau toks nutylėjimas neleidžia suformuoti vieningos pozicijos dėl pamatinių žmogaus teisių apsaugos kaip akademinės laisvės ribų ir kartu kaip jų laikymasis turėtų būti užtikrinamas per daug neįsikišant į akademinę institucijų nepriklausomybę. Apibendrinant teisės doktrininę literatūrą, nėra skiriama pakankamai dėmesio klausimui, kokios turėtų būti akademinės saviraiškos laisvės ribos, kokiomis gairėmis turėtų vadovautis akademinės bendruomenės, nustatydamos šias ribas, bei kokios grėsmės gali kilti ribų nenustačius.

### *2.1. Piktnaudžiavimas akademinė laisve*

Kaip minėta anksčiau, tiek teisinis reglamentavimas, tiek teismų praktika, tiek ir teisės doktrina skiria nepakankamai dėmesio piktnaudžiavimo akademinė laisve klausimui. Viena vertus, galima teigti, kad piktnaudžiavimui, kaip koncepcijai, yra skirta pakankamai dėmesio bendrajame teisės kontekste, t.y. kad piktnaudžiavimas teise sukuria žalingą situaciją, kuomet teisių gynimo priemonėmis ar pačiomis teisėmis naudojamosi ne pagal paskirtį siekiant pažeisti

kitų žmonių teises ar visuomeninius gėrius. Kita vertus, taip pat, kaip saviraiškai, taip ir akademinėi laisvei nėra pakankama taikyti tik bendruosius apibrėžimus ir/ar ribas. Kaip minėta ankstesniame skyriuje, akademinė laisvė suprantama kaip nuo demokratinės, laisvos visuomenės neatskiriamas gėris, kuris turėtų būti ne tik kuo mažiau varžomas, bet netgi saugomas labiau, nei saviraiška ne akademiniame kontekste<sup>7</sup>. Akademinių laisvės svarba yra ne karta pabrėžiama tarptautinėse publikacijose, teisės ekspertų komentaruose, teismų praktikoje ir pan., ir kartu ji egzistuoja savitoje aplinkoje, kurioje laisvė veikti, klausti, tirti ir pan. yra skatinama, puoselėjama ir yra kone pagrindinis veikimo variklis. Būtent šis akademinės laisvės aspektas ir sudaro idealias sąlygas piktnaudžiavimui.

Akademiniėje aplinkoje yra įprasta kvestionuoti nusistovėjusius socialinius, ekonominius, politinius, gamtinius ar kitus reiškinius, kartu siūlant naujas teorijas, ieškant naujų įrodymų, paneigiant vienas tiesas ir sukuriant naujas, pagrindžiant procesą kruopščiu moksliniu darbu (Valčiukas, 2021, p. 110-112). Tačiau tokioje erdvėje gali būti, ir neretai nutinka, kad kvestionavimo objektu tampa pamatinės vertybės, arba, pavyzdžiui, iškeliamos idėjos, kuriomis tiesiogiai daroma ar gali būti padaroma žala žmogaus teisėms. Pavyzdžiui, prisidengiant siekiu pateikti „kitą“ kokios nors valstybės istorijos pusę, sąmoningai skleidžiama nepatvirtinta, prieštaraujanti vertinama informacija iš nepatvirtintų šaltinių, o ši informacija, pateikiama kaip faktas, taip nuslepia tikrąją tikslą skleisti neapykantos kalbą – tokių atvejų gausu progresyviuosiuose, kairiosios pakraipos akademiniuose sluoksniuose, prisidengiant „anti-sionizmu“, iš tiesų skleidžianti antisemitinius naratyvus (Kantor, 2022, p.11-14). Tokiu būdu, įstatymais įtvirtintas draudimas skleisti neapykantos kalbą apeinamas ją tarsi „įvyniojant“ į akademinę rūbą, kaip „tiesų kvestionavimą“, „naujų faktų pateikimą“ ir pan. Šis reiškinys, nors ganėtinai sudėtingas, deja nėra toks retas, kaip įprasta manyti. Jo ištakos siejamos su gana unikalia akademinės laisvės padėtimi istorijoje – pirmiausia suformuluota būtent akademinės laisvės koncepcija (Valčiukas, 2021, p. 110-111), o žmogaus teisių klausimai nagrinėti tik po gero šimtmečio. Taigi, susidarė pakankamas laiko tarpas, kurio metu akademinė laisvė buvo praktiškai neribojama (išskyrus galbūt santvarkos/politinių klausimų nagrinėjimą), ir kuomet į žmogaus teisių apsaugą atsižvelgiama nebuvo. Apie tokios padėties pasekmes bus kalbama sekančiame skyriuje.

---

<sup>7</sup> *Ibid* p. 11-12

### 3. AKADEMINĖ LAISVĖ ISTORINIAME KONTEKSTE

Prieš pradėdant nagrinėti akademinę laisvę istorinėje perspektyvoje, tikslinga mintyje kartu turėti klausimą „Kodėl akademinė laisvė negali būti absoliuti?“. Iki šiol nebuvo nagrinėti jokie konkretūs atvejai, kuriuose akademinės bendruomenės nario veiksmas ar išsireiškimas būtų tapę tiesioginės priešpriešos žmogaus teisių apsaugai išraiška. Priešingai, tiek EŽTT, tiek įvairių akademinės bendruomenės narių straipsniai orientuojasi į akademinės laisvės apsaugą ir puoselėjimą. Ar tai gali reikšti, kad naudojimosi akademinė laisve pasekmės niekada neperžengia žmogaus teisių apsaugos ribų? Atsakymas į šį klausimą gali būti randamas atsižvelgus į praeitį.

Nors akademinės laisvės kaip koncepcijos ištakos siekia antikinę Graikiją, šio darbo tikslais nagrinėtinas laikotarpis, kuomet akademinė laisvė jau plačiai naudojama Europos universitetuose XX a. 1-5 dešimtmečiais. Laikotarpis pasirinktas neatsitiktinai – jo metu įvykusi pasaulinio masto humanitarinė katastrofa – Antrasis Pasaulinis karas - lėmė modernių žmogaus teisių kodifikavimą JTUŽTD 1948 m. Iki tol žmogaus teisės tebuvo formavimosi būsenoje, ryškiausiai atspindėjusios 1864 m. pirmojoje Ženevos konvencijoje dėl sužeistųjų padėties veikiančiose armijose pagerinimo, kurioje numatoma pareiga rūpintis sužeistaisiais ir sergančiais mūšio lauke, nepriklausomai nuo valstybinės priklausomybės. Nuostatos, kurios vėliau perkeltos į JTUŽTD taip pat randamos po Pirmojo Pasaulinio karo susikūrusios Tautų Lygos chartijoje, pavyzdžiui 23 straipsnyje, reglamentuojančiuose organizacijos tikslus apsaugoti ir palaikyti žmogiškas darbo sąlygas nepriklausomai nuo amžiaus ar lyties, teisingą elgesį su šalies teritorijoje reziduojančiais gyventojais (tokias pat garantijas suteikia JTUŽTD 23 straipsnis). Tuo tarpu akademinė laisvė jau turėjo išsamesnę teisinę apsaugą, kurios ištakos siekia XIX a. pradžią su Wilhelm von Humboldt reformomis ir esminiais dėstytojų laisvės (vok. *Lehrfreiheit*) bei mokymosi laisvės (vok. *Lernfreiheit*) principais, galutinai kodifikuotais trumpai gyvavusioje 1848 m. Frankfurto Konstitucijoje, vėliau – 1871 m. Vokietijos Imperijos Konstitucijoje. Vokiškuoju akademinės laisvės modeliu pasekė ir kitos Europos valstybės, įkurdamos ar reformuodamos nacionalinius universitetus Humboldto dvasia, tokios kaip Prancūzija (Paryžiaus universitetas), Italija (Bolonijos universitetas), Danija (Kopenhagos universitetas) ir kt. Šią akademinės laisvės idėją kaip veiklos pamatą ir kaip atsaką į atleidimus iš dėstytojų pareigų perėmė ir Amerikos Universitetų Profesorių Asociacija (toliau – AAUP). Atsižvelgiant į tokį kodifikavimo skirtumą, pasakytina, kad akademinės laisvės teisinis pagrindas, kodifikavimo mastai tikrai pranoko žmogaus teisių,

kaip jas suprantame dabar, teisinę bazę. Tokia padėtis sudarė prielaidą žvėriškiems XX a. 4-5 dešimtmečio (kai kurias atvejais – ir ankstesnių laikotarpių) ekscesams tapti neatsiejamais ir nuo akademinės aplinkos.

### *3.1. Akademinė laisvė ir eugenika*

Viena žinomiausių ir kartu viena dažniausiai smerkiamų mokslinių idėjų – eugenika – susiformavo vėlyvajame XIX a. Didžiojoje Britanijoje. Britų mokslininkas Francis Galton suformulavo pamatinę eugenikos idėją – žmonių rasės kokybė turėtų būti gerinama pašalinant (ir kartu neleidžiant atsirasti) nepageidaujamoms fizinėms ir psichologinėms savybėmis pasižyminčius asmenis ir didinant pageidaujamų fizinių ir psichologinių savybių turinčių asmenų skaičių (Kevles, 1999, p. 435). Pati idėja tapo ekstremalia XIX a. gajaus socialinio darvinizmo išraiška – mintis, kad socialiniai dėsniai gali būti formuluojami pagal gamtos dėsnius. Manyta, kad intelektiniai ir fiziniai pasiekimai yra paveldimi, todėl būtent per paveldimumo kontrolę buvo galima užkrinti tinkamą žmonijos rasės raidą (Turda, 2022, p. 2470). Eugenikos šalininkai laikė, kad šiuo tikslu reikalinga „silpnapročių“, asocialių ar fiziškai silpnų asmenų sterilizacija – tik tokiu būdu, manyta, bus užkirstas kelias nusikalstamumui, skurdui ir kitoms opioms socialinėms problemoms, nors šios mintys nebuvo grindžiamos patikimais moksliniais tyrimais (Turda, 2022 p. 2471). Idėją toliau plėtojo gydytojai, psichologai, mokslininkai, ypač – biologai, kurių pastangomis ir publikuojamais leidiniais eugenikos idėja sparčiai populiarėjo visuomenėje XX a. pradžioje. Vienas po kito steigėsi institutai, skirti „rasinei biologijai“ ir eugenikos mokslui: Danijoje, Jungtinėje Karalystėje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Švedijoje (liūdnei pagarsėjęs „Valstybinis rasinės biologijos institutas“) (Kevles, 1999, p. 435).

Eugenikos idėjos sterilizuoti visuomenės „nepageidaujamuosius“ pasiekė ir įstatymų leidėjus, pradėtos vykdyti masinės sterilizacijos programos, išleisti eugenikos idėjas propaguojantys įstatymai. Pavyzdžiui, 1935 m. Kalifornijos valstija sterilizavo daugiau asmenų, nei visos likusios JAV valstijos kartu sudėjus, sterilizacija eugenikos idėjų pagrindais didžiosios depresijos metu išpopuliarėjo Skandinavijoje, Kanadoje, ne tik kaip įrankis „rasinės kokybės“ gerinimui, bet ir ekonominė priemonė, mažinanti valstybės našta išlaikyti psichiškai ir fiziškai neįgaliuosius (Kevles, 1999, p. 436-437). Šiuo atveju, žmogaus teisės į kūno neliečiamumą, net ir į gyvybę tapo antraeilėmis tam, kas XX a. 3-5 dešimtmečių laikotarpiais vertinta kaip visuomenės gerovė (Kevles, 1999, p. 436).

Rasistinę atspalvę eugenikos idėja pastebimai įgijo Jungtinėse Amerikos Valstijose, ypač XX a. ankstyvaisiais dešimtmečiais, kuomet santykiai tarp skirtingas rases ir tautybes atstovaujančių amerikiečių buvo istorinėse žemumose, o šalyje klestėjo baltaodžių viršenybė. Čia Galton'o idėjas rėmė, ir iniciatyvos viešinti eugenikos mokslą ėmėsi įvairių universitetų profesoriai, tarp jų Stanford'o, Čikagos bei kitų prestižinių universitetų mokslininkai, tokie kaip Charles B. Davenport, H. H. Laughlin, Madison Grant, Henry Crampton ir kiti (Farber, 2008, p. 243-244). Tvirtai įsitikinę idėjos, kad visuomenės progresui reikalingas nepageidaujamų savybių turimų asmenų sterilizavimas (tarp jų – neretai ir JAV valstybinės ir lokalinės politikos marginalizuojamų juodaodžių), teisingumu, šių mokslininkų darbai, tyrimai ir konsultacijos lėmė valstybės mastu oficialiai vykdytą priverstinio sterilizavimo politiką. 1936 m., kai eugenikos idėją ėmė kritikuoti JAV ir Didžiosios Britanijos mokslininkai, pačioje JAV buvo įvykdyta daugiau kaip 60 000 priverstinių sterilizacijų (Farber, 2008, p. 244). Pati eugenika JAV buvo suprantama kaip „vaistas“ rasinei problemai, ksenofobijos ir rasizmo pike atsidūrusioje šalyje, tokia priemonė vertinta kaip paprasčiausia priemonė išsaugoti baltųjų rasę nuo išnykimo (Bansal, 2023, p. 5-7). Pagrindą tam davė atkartojami F. Galton teiginiai apie rasių hierarchiją, nepageidaujamų elementų sterilizaciją, kuriuos savo darbuose atkartėjo aukščiau minėti mokslininkai (Bansal, 2023, p. 4). Tenka tik pripažinti, kad žalingos, žmonių gyvybes nusinešusios pseudomokslinės idėjos sklido laisvai, efektyvių teisinių priemonių ar precedentų, kuriais būtų nubrėžtos ribos, šiuo laikotarpiu paprasčiausiai nebuvo.

Tai, kad akademinėje erdvėje eugenikos idėja pradėta kritikuoti tarpukario laikotarpiu, o kritikos pikas pasiektas naciams įsigalėjus valdžioje, nepaneigia fakto, kad akademinėje bendruomenėje randama šios idėjos genezė. Vertinant retrospektyviai, kritikuotini eugenikos idėjas plėtojusių mokslininkų tyrimo metodai, išvados, publikuotos idėjos, tačiau tai nepaneigia fakto, kad tyrimai ir jų išvados buvo šių mokslininkų akademinės laisvės išraiška, taip pat kaip ir jų publikavimas. Viena vertus, galima laikytis pozicijos, kad tai, kaip akademinė bendruomenė ėmė reaguoti į eugenikos „mokslą“ pradėjus idėją taikyti praktikoje, ją tarsi išteisina, parodo, kaip akademinė laisvė gali būti ir laisve klysti, tačiau vis dėlto kalbama ne apie retrospektyvų pasitaismą, o tai, ką gali sukelti naudojimasis akademinė laisve be apribojimų, neatsižvelgiant į etines, moralines ar žmogaus teisių perspektyvas. Kaip minėta anksčiau, tokį reiškinių padeda paaiškinti nevienoda akademinės laisvės ir žmogaus teisių raida – iki susiformuojant tvirtai universaliųjų individui priskiriamų teisių (ir kartu valstybių įsipareigojimų jas gerbti) idėjai ir teisinei bazei, individo „vertę“ ir nuo jos priklausančias teises

valstybė ir visuomenė nustatydavo savo nuožiūra, kuriai įtaką akademinė laisvė darė tiesiogiai. Eugenikos atveju tai – organiškas reiškiny, susiformavęs iš užsidegimo surasti „sekantį visuomenės evoliucijos žingsnį“, kurį valstybė ir visuomenė entuziastingai priėmė, rėmė ir ėmėsi aktyvių veiksmų įgyvendinti. Tačiau eugenika nebuvo vienintelis „rasinio mokslo“ bangos reiškiny – glaudžiai vystėsi ir antroposociologija ir jos idėjos apie idealiuosius žmones – arijų rasę, ir kitų rasių nevisavertiškumą (Jackson, Weidman, 2005, p. 71). Vedinas pseudomokslinių šios teorijos idėjų ir išvadų, nacių ideologas ir lyderis Adolfas Hitleris išvystė savo „rasiškai švarios“ Vokietijos ir Europos projektą, kurio įgyvendinimas baigėsi didžiausia XX a. humanitarine katastrofa.

### *3.2. Akademinė laisvė ir Holokaustas*

Antroposociologijos pradininku laikomas prancūzų rašytojas Vacher de Lepouge, savo teorijas apie rasę grindęs Č. Darvino mokslais. Svarbiausiu „rasinės kokybės“ indikatoriumi V. de Lepouge laikė galvos formą kartu su „geidžiamiausiais“ fiziniais ir charakterio bruožais: šviesūs plaukai, mėlynos akys, stiprus kūno sudėjimas, kūrybiškumas, natūrali lyderystė (Jackson, Weidman, 2005, p. 71). Kaip ir jo pirmtakai, propaguojantys „mokslinį rasizmą“<sup>8</sup>, V. de Lepouge sutiko su idėjomis apie „grėsmę baltajai rasei“ iš neprotingųjų, „žemos vertės“ rasių (Jackson, Weidman, 2005, p. 66-68, 69-70), tačiau vietoje apsimestinių teorijų apie selektyvų dauginimąsi ar pageidaujamų bruožų išvedimą, V. de Lepouge pasisakė už visišką „nevertųjų rasių“ išnaikinimą (Jackson, Weidman, 2005, p. 71). Vėlyvajame XIX a. ir XX a. pradžioje šios idėjos rezonavo su visuomene, jos plėtotos, nagrinėtos „rasinės biologijos“ institutuose, maksimaliai naudojantis laisvės dėstyti ir laisvės mokytis principais. Nebūta viršesnės atsvaros naudotis akademine laisve propaguoti pseudomokslines, išankstinių nuostatų nulemtas idėjas apie tobuląsias, „šváriasias“ rases, kurios davė pakankamai peno tarpukario Europoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose išsikerojusiam antisemitizmui. Eugenika, savo kraštutiniausioje formoje susilieję su antroposociologija, tapo pagrindine Vokietijos nacių partijos idėja ir jos politiniu bei teisiniu instrumentu.

F. Galton ir V. de Lepouge rasinės hierarchijos ir rasinės „higienos“ idėjos imponavo būsimajam fiureriui, tai matyti iš suformuluoto idealiųjų žmonių - arijų, modelio. Neapsieita ir

---

<sup>8</sup> Anksčiau minėtas eugenikos „tėvas“ Francis Galton, jo protežė Karl Pearson, mokslo pagrindų ir vieninteliu vertingu kriterijumi laikęs statistiką ir ją naudojęs pagrįsti Francis Galton rasistinėms nuostatoms, Comte Joseph-Arthur de Gobineau, iškėlęs šiauriečių rasę kaip pačią viršiausią rasę iš visų ir civilizacijos pagrindą (Jackson Jr., Weidman, 2005, p. 67-68, 69-70)

be antisemitizmo, suaktyvėjusio Vokietijai pralaimėjus Pirmąjį Pasaulinį karą, nes būtent žydai, manyta, buvo kalti dėl klastingo „dūrio į nugarą“. Jie niekaip neįtikėjo į idealiųjų žmonių rasės rėmus, todėl, kaip pirma pasiūlė V. de Lepouge, o vėliau papildė (o idėją „prisitaikė“ pati nacių partija) Alfred Ploetz (Uhlendahl, Groß, Biermanns, 2023), žydų rasė turėjo būti fiziškai sunaikinta.

Vis dėlto paminėtina, kad visaapimantis antisemitizmas nebuvo vienintelė nacistinio rasių mokslo pakraipa. Adolfo Hitlerio Vokietijoje akademinė bendruomenė, pagauta nacionalistinio, politinio ar antisemitinio furoro, ėmė politizuoti iki tol apolitiškais buvusius tiksluosius mokslus, ypač – ekologiją, vėliau – biologiją. Formuluota ekologinės „visumos“ idėja, kad individas, visuomenė ir gamta sudaro nedalomą, vientisą „visumą“ kurioje šios trys dalys gali laikytis harmonijoje viena su kita ir puoselėti savireguliaciją. „Visuma“, anot to meto mokslininkų, negalėjo atmesti ir politinių laikmečio realių. Ekologinės „visumos“ siekis kartu leido suformuoti naują tikslą – „visumoje“ negali būti „priemaišų“, „nedarnių elementų“, todėl šie turi būti pašalinti (Deichman, 2018, p. 133-134). Tokiu „moksliniu“ pateisinimu mirti pasmerkti milijonai žydų, romų, slavų, neįgaliųjų, homoseksualių asmenų. Net ir pačiame karo įkarštyje, akademinė bendruomenė neretai savo iniciatyva naudojosi akademine laisve maitinti genocidinę nacių karo mašiną: selekcininkai vedė javų rūšis, tinkamas auginti okupuotose „rytinėse“ teritorijose, antropologai skelbė „ekspertines“ išvadas dėl rasės grynumo pagal „Niurembergo įstatymus“, chemikai sintetino nervus paralyžiuojančias dujas, medikai atlikinėjo neretai mirtimi pasibaigiančius eksperimentus koncentracijos stovyklose (Deichman, 2018, p. 131).

Taigi, matyti tiesioginė koreliacija tarp piktnaudžiavimo akademine laisve, nulemta reglamentavimo stokos, ir tragiškų jo pasekmių. Šiuo atveju ne taip svarbu vertinti, kokia buvusi to laikmečio dvasia, politinis klimatas ar kitos aplinkybės – kaip minėta anksčiau, dalyvavimas skleidžiant neapykanta persmelktas idėjas, mokslinių genocido pateisinimų paieška ir publikavimas, sąmoningas akademinės bendruomenės dalyvavimas pačiame genocido vykdyme rodo, kad žmogaus teisės niekuomet nebuvo rimtai svarstomos ar vertinamos kaip kliūtis ar riba laisvei „dėstyti“ (ir laisvei mokytis), o iš tiesų skleisti propagandą ir neapykantą prisidengiant akademine „skraiste“. Tik po Antrojo Pasaulinio karo vykusio platesnė diskusija apie būtinybę kodifikuoti universalias žmogaus teises išlygino iki tol egzistavusią nevienodą teisinės apsaugos padėtį tarp akademinės laisvės ir žmogaus teisių, tačiau apribojimai kodifikuoti nebuvo. Kartu ir vienareikšmiškai teigti, jog pats savaime

teisinio išsamumo „išsilyginimas“ nulėmė tai, kad žmogaus teisių apsauga tapo akademinės laisvės ribomis būtų nepagrįsta išvada. Šis „delimitavimo“ procesas tęsėsi ir po Antrojo Pasaulinio karo, ir tebesitęsia iki šiol, kaip parodys tolesniuose skyriuose nagrinėjami pavyzdžiai.

Kartu svarbu paminėti, kad net ir pačiais tamsiausiais istorijos momentais, net kai klaidingais tyrimais ir asmenine ideologija persmelktos idėjos buvo siūlomos kaip sekantis žingsnis visuomenės ir individo evoliucijoje, žmogaus teisių apsauga nebuvo visiškai neegzistuojanti. Kaip minėta anksčiau, ypač, eugenikos atveju, pasipriešinimas šiai srovei kilo iš pačių akademikų tarpo, kurie įrodinėjo eugenikos „tiesų“ nepagrįstumą, klaidingas išvadas ir platesnes pasekmes visuomenei ir žmonijai. Pasakytina, jog visuomenės ir pačios akademinės bendruomenės pasipriešinimas skleidžiamoms klaidingoms idėjoms, kad ir kokia forma, istoriškai buvo natūrali atsvara piktnaudžiavimui akademinėi laisvei, tačiau ne visuomet veikė laiku ir pakankamai efektyviai, kad užkirstų kelią piktnaudžiavimo akademinė laisve pasekmėms žmogaus teisėms.

#### 4. ŽMOGAUS TEISIŲ APSAUGA IR AKADEMINĖ LAISVĖ ŠIUOLAIKINIAME KONTEKSTE

Ankstesniuose skyriuose pateikta informacija leidžia teigti, kad nepaisant skaudžios istorinės patirties, iki šiol vengiama eksplicitiškai nurodyti, kad akademinė laisvė baigiasi ten, kur tiesiogiai ar netiesiogiai pažeidžiamos žmogaus teisės. Vadovaujasi bendraisiais principais, taikomais saviraiškos laisvei – t.y. skleidžiamos idėjos neturi skatinti/propaguoti smurto prieš individus ar bendruomenes, nekelti tiesioginės ar nedelsiant kilsiančios grėsmės kitų asmenų teisėms ir kt.<sup>9</sup>, neretai apie juos neužsimenama kalbant apie akademinę laisvę, suponuojant jų pripažinimą ir taikymą. Akivaizdu, kad eksplicitinis, į bendruosius principus nukreipiantis teisinis reglamentavimas šiuo klausimu skurdus ir lakoniškas, ribos yra veikiau implikuotos nei atvirai paskelbtos, o žmogaus teisės klausimus nagrinėjančių teismų praktika mažai linkusi spręsti klausimus, kada peržengtos akademinės laisvės ribos ir veikiau fokusuojasi į pačios akademinės laisvės apsaugą. Tokia aiškumo stoka neleidžia vienareikšmiškai teigti, ar žmogaus teisių apsauga praktikoje iš tiesų yra veiksmingos akademinės laisvės ribos.

Akademinė bendruomenė ir jos autonomija, kanonizuoti kaip absoliuti būtinybė demokratinėje visuomenėje, gali džiaugtis itin plačia apsauga, ir kartu minimalia intervencija, ir, kaip matyti iš antrajame skyriuje nagrinėtų pačių akademinės bendruomenės narių teiginių<sup>10</sup>, ir pats ribų nustatymas yra paliktas jei ne pačiai akademinei bendruomenei, tai bent jau apeliuojant į individualių profesorų ir dėstytojų atsakomybės jausmą. Ribos – tai studijuojančiųjų teisė į kokybišką, demokratišką mokslą. Tenka pripažinti – tai labai aptaku, ir, nors teisė į mokslą irgi yra žmogaus teisių dalis, ribų peržengimas šiuo atžvilgiu kelia subjektyviai mažesnes grėsmes, nei, pavyzdžiui, peržengta kito asmens teisė į orumą, gyvybę, gyvenimo privatumą ar kūno neliečiamumą, kaip nagrinėta istoriniuose pavyzdžiuose. Tokioje neapibrėžtumo atmosferoje, skandalai, nepasitenkinimas, nežabota kritika akademinuose sluoksniuose tęsiasi ir toliau, ir, nors piktnaudžiavimas akademinė laisve nebėra toks akivaizdus, koks buvo iki susikuriant žmogaus teisių apsaugos koncepcijai, šiais laikais jis labiausiai matomas neigiant tarptautinius nusikaltimus ir niekinant istorinę atmintį. Toliau bus

---

<sup>9</sup> Pavyzdinis neapykantos kalbos ir saviraiškos laisvės atribojimo „testas“ pateikiamas Jungtinių Tautų 2013 m. išleistame Rabato veiksmų plane, prieiga per internetą <https://www.ohchr.org/en/documents/outcome-documents/rabat-plan-action>

<sup>10</sup> *Ibid* p. 17-20

nagrinėjami pavyzdžiai, susiję su antisemitizmu, Holokausto ir Holodomoro neigimu ar menkinimu akademinėje erdvėje.

#### *4.1. Akademinė laisvė ir modernusis antisemitizmas*

2023 m. spalio 7 d. pasaulį sukrėtė netikėtas teroristinės Hamas organizacijos išpuolis prieš Izraelį, kurio metu nužudyti, sunkiai sužeisti, įkaitais paimti šimtai žmonių, tiek Izraelio, tiek kitų šalių piliečių. Reaguodama į išpuolį, Izraelio vyriausybė ėmėsi karinio atsako prieš Palestiną, skelbdama tikslą išlaisvinti įkaitus bei galutinai sunaikinti Hamas. Šis karinis atsakas sulaukė gausios kritikos lavinos dėl tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimų, ir daugumoje Vakarų valstybių sukėlė aštrų ir itin viešą kairiųjų politinės pakraipos partijų, studentų, visuomenės veikėjų pasipiktinimą. Bene stipriausiai tai pasireiškė Jungtinių Amerikos Valstijų akademinėje aplinkoje. Remiantis 2024 spalio 31 d. publikuota JAV švietimo ir darbo komiteto ataskaita, prestižiškiausiuose JAV universitetuose, tokiuose kaip Harvardo, Kalifornijos Los Andželo, Kalifornijos Berklio, Jeilio, Masačusetso technologijų, nebuvo imtasi jokių reikšmingų priemonių antisemitiniams pasisakymams stabdyti, užkardyti antisemitizmo plitimą, užgniaužti ekstremistinę retoriką – priešingai, universitetų administracijos kai kuriais atvejais akivaizdžiai leisdavo ar net skatindavo tokias nuotaikas (*Antisemitism on College Campuses Exposed...*, 2024). Universitetų pasyvumu ar net atviru priešišku pasibaisėjo pasaulinė žydų bendruomenė, kelti klausimai, kaip atvirai rasistiniai, neapykantą skatinantys pasisakymai galėjo netrukdomi plisti akademinėje aplinkoje, ir kiek akademinė laisvė pati savaime turėtų saugoti tokius pasisakymus ir idėjas. Žvelgiant iš šalies, ir prisimenant plačią Pirmosios Konstitucijos pataisos garantuojamą žodžio laisvės apsaugą, įvertinti, kada išsakytos mintys yra atviri grasinimai, neapykanta žydams, o kada tai – politinė, teisinė ar kitokia kritika Izraelio kaip valstybės atžvilgiu nėra lengvas uždavinys. JAV aukščiausiojo teismo praktika rodo, kada saviraiškos laisvė (ne išimtis šiuo atveju būtų ir akademinė saviraiškos laisvė), netenka apsaugos – tokiais atvejais išskiriami: 1) atviri skatinimai susiburti nusikalstamais tikslais ir nusikalsti; 2) iššaukiantys pasisakymai skirti sukurstyti smurtui; 3) realūs grasinimai susidoroti ar sužaloti (Martin, 2024, p. 106-109). Grynai akademinės bendruomenės kontekste numatoma, kad saviraiška taip pat neturi trukdyti institucijos funkcijų atlikimui ar jos studentų teisei gauti išsilavinimą.

Akivaizdu, kad piktnaudžiavimas akademinė saviraiškos laisve, kuris sukelia tiesioginę ar netiesioginę grėsmę asmens saugumui ir teisei būti nediskriminuojamam dėl kilmės, rasės,

etninės priklausomybės ir pan., peržengia ginamos laisvės ribas (Martin, 2024, p. 110-114). Ne išimtis yra ir antisemitinio furoro apimtų studentų ir kai kurių dėstytojų išsakomi pareiškimai, raginimai veikti – tokie atvejai yra bene patys akivaizdžiausi, tad nustatyti akivaizdų ribų peržengimą nėra itin sudėtinga<sup>11</sup>. Tačiau, jei JAV aukščiausiasis teismas yra linkęs pripažinti žodžio laisvės ribas, grindžiamas žmogaus teisių apsauga, ir net papildęs pripažinimą akademine dimensija, kodėl vis vien vengiama šias ribas aiškiai nubrėžti ir užkirsti kelią panašioms, politiškai perkrautuose rėmuose susikuriančioms situacijoms iškilti? Ypač kai tai toli gražu ne vienintelis atvejis šiuolaikinėje istorijoje, kuomet akademine laisve dengiamas istorinės atminties niekinimas, neapykantos kalba ir nusikaltimų pateisinimas.

#### *4.2. Genocido neigimas, žmogaus teisės ir akademinė laisvė. Deivido Irvingo atvejis*

Visuotinai pripažįstama, kad genocido ir kitų tarptautinių nusikaltimų neigimas, istorinės atminties neigimas yra arba bent jau turėtų būti kriminalizuojami. Tačiau reikšminga nustatyti, kodėl tai laikytina nusikaltimu, ir kaip tai siejasi su žmogaus teisių apsauga. Akivaizdu, kad pats neigimo objektas pažeidžia pamatines žmogaus teises – teisę į gyvybę, nediskriminaciją, minties, sąžinės laisvės ir pan. Tuo tarpu neigimas pats savaime nėra itin akivaizdus pažeidimas. Vis dėlto, tiek EŽTT praktika, tiek ir JT rekomendacijos įrodo, kad tai taip pat laikytina žmogaus teisių pažeidimu. Pavyzdžiui, JT 2022 m. išleistos politikos gairės „Combating Holocaust and Genocide Denial, Protecting Survivors, Preserving Memory, and Promoting Prevention“ numatoma, kad genocido neigimas žmogaus teises paveikia dvejopai: jis žeidžia nuo genocido ir tarptautinių nusikaltimų nukentėjusiųjų garbę ir orumą, ir kartu gali pažeisti etninės, rasinės, socialinės ar kitos grupės teisę į gyvybę, nediskriminaciją ir pan., kadangi neigimas gali iššaukti grasinimus susidoroti su tokiomis grupėmis, apkaltinti jas apgavyste ir „aukų vaidinimu“ (Combating Holocaust and Genocide Denial, ..., 2022, p. 7).

Taip pat, Holokausto neigimą žmogaus teisių pažeidimu laiko ir EŽTT – byloje Garaudy prieš Prancūziją, Teismas pabrėžė, kad EŽTK 10 str. garantuojama saviraiškos laisvės apsauga netaikoma Holokausto neigimui, todėl, kad juo siekiama išteisinti nacistinį režimą, ir kartu

---

<sup>11</sup> Svarbu paminėti, kad reakcija į kilusius pro-palestinos protestus, išrinkus dabartinį JAV prezidentą Donald'ą Trump'ą vargu ar gali būti laikoma adekvačia. Užmojai areštuoti ir deportuoti šimtus studentų, gavusių specialias studijų vizas vien dėl to, kad galėjo dalyvauti tokiuose protestuose, net kai pasisakymuose neperžengtos saviraiškos laisvės ribos, nesuderinami nei su akademine laisve, nei su akademinės autonomijos principu. Daugiau informacijos straipsnyje „Kerštas už žodžio laisvę“: JAV nori deportuoti studentų protestų už Palestiną lyderį“, prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/2518726/kerstas-uz-zodzio-laisve-jav-nori-deportuoti-studentu-protestu-uz-palestina-lyderi?srltid=AfmBOoqlHaNNEnvBIWRYtZMYFVttcAalf8rMfYkJfGZf-VPqTxWLZXPA>

apkaltinti pačias aukas istorijos falsifikavimu. Toks neigimas yra akivaizdus šmeižtas prieš žydų tautybės asmenis, implicitiškas raginimas imtis smurto prieš žydus, ir kartu antisemitizmo propagavimas. Visa tai nesuderinama nei su demokratine visuomene, nei su žodžio laisve, todėl negali būti saugoma ir pažeidžia žmogaus teises (EŽTT sprendimas byloje Garaudy prieš Prancūziją, 2003, p. 23). Toks požiūris sutampa su anksčiau išdėstyta JT pozicija, ir eksplicitiškai pripažįsta Holokausto neigimą žmogaus teisių pažeidimu.

Atsižvelgiant į aukščiau išdėstytus argumentus, verta apžvelgti Deivido Irvingo atvejį, kuris yra vienas skandalingiausių piktnaudžiavimo akademinė laisve atvejų akademinėje istorikų bendruomenėje. Deividas Irvingas yra anglų istorikas, kurį laiką laikytas itin autoritetingu Antrojo pasaulinio karo ekspertu, išleidęs virš 30 knygų karo ir Trečiojo Reicho tematika, kurių dauguma pasižymėjo itin išsamiais tyrimais ir kritiniu duomenų vertinimu (Mulvihill, 2000, p. 219-220). Vis dėlto ilgainiui ėmė ryškėti D. Irvingo tendencija ne tik kur kas švelniau vertinti nacistinę Vokietiją ir jos veiksmus Antrojo pasaulinio karo metu, tačiau kartu ir nuosekliai neigti Holokausto faktą, pradedant nuo teiginių, jog pats Adolfas Hitleris „prarado susidomėjimą“ antisemitizmu dar 1933 m., baigiant kategorišku Holokausto egzistavimo neigimu (Mulvihill, 2000, p. 219-220). Tačiau tikrieji D. Irvingo siekiai publikuotuose tyrimuose apie nacistinę Vokietiją paaiškėjo tik šiam pateikus ieškinį amerikiečių autorei Deborah Lipstadt ir leidėjui „Penguin books“. D. Lipstadt knygoje „Denying the Holocaust“ išreiškė mintį, jog D. Irvingas savo veikla „papildė Holokausto neigėjų gretas“ (Mulvihill, 2000 p. 219). D. Irvingas tokį teiginį vadino šmeižikišku, ir siekė, kad tai būtų patvirtinta Jungtinės Karalystės teismų, vildamasis, kad atsakovui nepalanki įrodinėjimo našta, nustatyta Jungtinės Karalystės teisės aktu, padės bylą laimėti. Tačiau bylos eiga ir baigtis turėjo visiškai kitą rezultatą.

Pagalbą D. Lipstadt pasiūlė Kembridžo universiteto istorijos profesorius Ričardas Evansas, kuris atliko itin išsamią D. Irvingo veikalų analizę, palygindamas juos su pirminiais šaltiniais, kuri padėjo nustatyti faktą, kad D. Irvingas manipuliavo istoriniais duomenimis ir šaltiniais sąmoningai siekdamas pateikti iškreiptą nacių vykdytos rasistinės politikos vaizdą bei juos išteisinti. R. Evansas identifikavo net 19 skirtingų atvejų, kuomet D. Irvingas arba iškraipė pirminio šaltinio duomenis, arba sąmoningai ignoravo šaltinio kontekstą ar ankstesnį tekstą, arba darė nepagrįstas išvadas remdamasis nepakankamais duomenimis ar abejotinos kilmės šaltiniais (Henderson, 2008, p. 301-303). Būtent ši išsami analizė lėmė galutinį teismo verdiktą, kad D. Irvingas nebuvo apšmeižtas, ir iš tiesų savo veikuose neigė Holokaustą.

Nors šis Londono aukščiausiojo teismo sprendimas padarė galą D. Irvingui, kaip istoriko, autoritetui, tenka pripažinti, kad toks akivaizdus piktnaudžiavimas akademinė laisve galėjo likti nenubaustas. Aplinkybėms susiklosčius kitaip, ir D. Irvingui nemėginant ginti savo įvaizdžio teisme, vargu, ar jo sąmoningas istorijos iškreipimas, motyvuotas politiniais-ideologiniais įsitikinimais, būtų sulaukęs tiek visuomenės dėmesio, skaudžių finansinių ir reputacinių pasekmių. Prireikė net 740 puslapių išsamios istorinės lyginamosios R. Evanso atliktos analizės, kad būtų paneigti su tiesa prasilenkiantys D. Irvingo teiginiai įvairiose jo publikacijose (Henderson, 2008, p. 301), kartu tai buvo uždavinys, kurio buvo imtasi pasirengiant bylai, o ne iš grynai akademinio intereso. Paminėtina ir tai, kad D. Irvingas ir po teismo toliau sėkmingai skaitė paskaitas neoficialiuose kraštutinių dešiniųjų susibūrimuose, o jo knygų galima įsigyti iki šiol, knygų, kurių melagingas turinys prilygsta nusikaltimui pagal daugelio šalių, tarp jų ir Lietuvos<sup>12</sup>, įstatymus.

Tai kelia gana reikšmingą klausimą: ar iš tiesų akademinė laisvei taikomi tokie patys apribojimai, kaip saviraiškos laisvei? Šiuo atveju svarbu prisiminti ankstesniuose skyriuose pateiktą ir neretai sutinkamą teigiamą poziciją, kad akademinė laisvei iš tiesų galioja tie patys ribojimai. Tačiau D. Irvingo pavyzdys įrodo, kad yra gana reikšminga skirtis tarp šių savo esme panašių laisvių – saviraiškos laisvei pačiai savaime nėra taikomi konkretūs standartai ar kokia nors metodologija, kurie veikia kaip minčių ir idėjų „profesionalumo“ filtras, tuo tarpu akademinė laisve naudojasi akademinė bendruomenė, kuri pati nusistato griežtas taisykles ir standartus tiek tam, kas dėstoma, tiek tam, kas publikuojama. Paradoksalu, tačiau sudėtingesnė minčių sklaidos „procedūra“ sukuria dirbtinį patikimumo įvaizdį, kurį nuginčyti tampa gerokai sunkiau, nei pavienius, „nefiltruotus“ teiginius. O tai taip pat reikia vertinti ir moderniajame akademinės laisvės apsaugos kontekste, kuriame akademinė laisvė laikoma pamatiniu demokratijos gėriu, kuris privalo būti kiek įmanoma labiau apsaugotas. Tokia padėtis gali ir galėjo sukurti palankias sąlygas piktnaudžiauti akademinė laisve tiems, kurie žino, kaip „akademiškai įforminti“ savo nuostatas ir įsitikinimus.

Būtent D. Irvingo pavyzdys įrodo šį teiginį - pasinaudodamas savo, kaip populiaraus istoriko, reputacija ir akademinė patirtimi, jis nebaudžiamai piktnaudžiavo akademinė laisve,

<sup>12</sup> Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 170<sup>2</sup> str.: „<...> tas, kas viešai pritarė <...> nacistinės Vokietijos įvykdytiems genocido ar kitiems nusikaltimams žmoniškumui arba karo nusikaltimams <...> juos neigė ar šurkščiai menkino, jeigu tai padaryta grasinančiu, užgauliu ar įžeidžiančiu būdu arba dėl to buvo sutrikdyta ar galėjo būti sutrikdyta viešoji tvarka, baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų.“

tam, kad sąmoningai skleistų neapykantą prieš žydus ir niekintų istorinę atmintį, taip šiurkščiai pažeisdamas žmogaus teises, o gana sudėtingas bandymas įrodyti šį faktą reikšmingai iliustruoja akademinio dėmens įnešamą sudėtingumą bandant identifikuoti žmogaus teises pažeidžiančio piktnaudžiavimo akademinė laisve faktą.

Tačiau jei iki šiol aptarti atvejai vyko demokratinėse valstybėse, kuriose viešumas, aktyvus visuomenės dalyvavimas mokslo, politinėje, socialinėje ir ekonominėje veiklose, nuomonių pliuralizmas yra ganėtinai reikšmingi antriniai svertai, padedantys nuslopinti piktnaudžiavimo akademinė laisve daromą žalą, nedemokratinuose režimuose toks piktnaudžiavimas turi daug didesnių galimybių ne tik plisti, bet net formuoti nusikalstamą valstybinę politiką.

#### *4.3. Genocido neigimo neapibrėžtumas. Holodomoro neigimas Rusijos akademikų bendruomenėje*

Ankstesniame poskyryje nagrinėta EŽTT byla pateikia nedviprasmišką poziciją Holokausto neigimo atžvilgiu, tačiau kitokio genocido neigimas nėra nagrinėjamas. Todėl reikšminga atsižvelgti į bylą Perinçek prieš Šveicariją, kurioje Teismas nagrinėjo armėnų genocido neigimo suderinamumą su saviraiškos laisvę. EŽTT, nagrinėdamas klausimą, ar turkų autoriaus publikacijoje išreikšti teiginiai, neigiantys sisteminio armėnų genocido egzistavimo faktą 1915 m. Osmanų imperijoje buvo deramai įvertinti Šveicarijos teismų, skiriant autoriui laisvės atėmimo bausmę. Teismas viena vertus pripažino, kad genocidą neigiantys teiginiai gali pažeisti žmogaus teises, t.y. propaguoti rasizmą, antidemokratinės nuostatos ir smurtą, kita vertus, autoriaus teiginius pripažino nekeliančiais tokios grėsmės, kadangi neigtas genocidas, tačiau neneigta turkų atsakomybė dalyvaujant armėnų žudynėse (EŽTT sprendimas byloje Perinçek prieš Šveicariją, 2015, p. 234, 253). Toks sprendimas palieka pakankamai neapibrėžtumo, kada istorinių nusikaltimų neigimas turėtų būti laikomas žmogaus teisių pažeidimu, kada ne. Kartu toks neapibrėžtumas yra itin nepalankus tiems nusikaltimams, dėl kurio nėra aiškaus tarptautinio konsensuso. To pavyzdžiu laikytinas Holodomoras.

Viena baisiausių Ukrainos valstybės tragedijų, Holodomoras, iki šiol pasaulinėje arenoje kelia diskusijų. Genocidu šį Stalino ir jo vadovaujamos SSRS sukeltą dirbtinį badą Ukrainoje ir ukrainiečių gyvenamose kaimyninėse teritorijose, pripažįsta vos 34 valstybės iš 193 JT

valstybių narių<sup>13</sup>. Tuo tarpu SSRS teisių paveldėtoja ir valstybė, istoriškai atsakinga už šią tragediją, Rusijos Federacija, neigia Holodomoro egzistavimo faktą ir net pačiuose „tauriausiuose“ pareiškimuose, skirtuose Holodomorui paminėti ar įvertinti, kategoriškai atsisako jį pripažinti genocidu<sup>14</sup>. Nors tokia pozicija iš esmės atspindi Rusijos oficialią politinę liniją neprisiimti atsakomybės už praeities nusikaltimus ir taip pat menkinti Ukrainos istoriją, suverenumą ir teisę egzistuoti, tokia pozicija nėra išimtinai vien Rusijos vadovų. Prie Holodomoro menkinimo ar visiško neigimo daug prisideda ir Rusijos akademinė bendruomenė.

Anne Applebaum knygoje „Raudonasis badas: Stalino karas prieš Ukrainą“, išsamiai aprašančioje šią XX a. 4 dešimtmečio tragediją, kartu pateikiamas ir gana iškalingas piktnaudžiavimo akademinė laisve pavyzdys – 2008 m. rusų mokslininko A. Kondrašino išleista knyga „1932-1933 m. badas. Rusų kaimo tragedija“, kurioje Holodomoras sumenkinamas tiek, kad prilygtų badiui, kuris tuo metu vyko ir Rusijoje, ir tuo pačiu teigiama, kad nacionalinių skirtumų SSRS vykdomoje politikoje esą nebuvo (Applebaum, 2023, p. 375). Tokia išvada yra kategoriškai neteisinga, atsižvelgiant ne tik į istorinę statistiką (nuo bado Ukrainoje 1932-1933 m. žuvo net 14,9 proc. gyventojų, lyginant su 3 procentais Rusijoje), bet ir į Stalino susirašinėjimus su SSRS pareigūnais ir Ukrainos komunistų partijos nariais (Applebaum, 2023, p. 303, 307, 316, 321). Akivaizdu, kad tai piktnaudžiavimas akademinė laisve, būtent toks, kuris neigia tarptautiniu mastu smerkiamą nusikaltimą – genocidą, ir pažeidžia pamatinę žmogaus teisę į orumą, paniekindamas istorinę ukrainiečių tautos atmintį.

Šiuo atveju, itin svarbu paminėti, kad A. Kondrašino knyga – tik išraiška Rusijos Federacijos vidaus politikos, pradėtos Federalinės Archyvinės Agentūros dekretu nr. 47, kuriuo, kalbant apie 1932-1933 įvykius, Rusijos Federacijos švietimo institucijų programose nurodoma naudoti bendrinį terminą „visasąjunginė tragedija“, taip iš esmės užgniaužiant diskusijas apie ryškų tautinį stalinistinės bado politikos elementą (Malko, 2023, p. 69). Šiuolaikinė diskusija apie Holodomorą kaip Ukrainos tragediją ir prieš Ukrainą nukreiptą politiką Rusijos Federacijoje yra uždrausta, dominuoja tik valstybės remiami mokslininkų

---

<sup>13</sup> Pagal 2025-02-19 duomenis, imtus iš <https://holodomormuseum.org.ua/en/recognition-of-holodomor-as-genocide-in-the-world/>

<sup>14</sup> 2008 m. balandžio 11 d. Rusijos Federacijos nuolatinės misijos JT chargé d'affaires a.i. laiške, adresuotame JT generaliniam sekretoriui nurodoma: „<...> However, there is no historical evidence to indicate that the famine was organized along ethnic lines. Millions of Soviet citizens, representatives of the diverse peoples and nationalities living mainly in agricultural areas of the country, were victims of the famine. The internationally recognized characteristics of genocide are not and cannot be ascribed to this tragedy, which should not be the subject of contemporary political speculation. <...>“

tyrimai, kuriuos visus sieja pagrindinis tikslas: neigti tai, kad sovietų valdžia sukūrė dirbtinį badą Ukrainoje, ar kad vykdė genocidą, o bado priežastimis nurodomi klimato veiksniai, išbuožinimo politika, kolektyvizacija ir pan., ir išimtinai tik visasąjunginiu lygmeniu (Why does Russia still deny..., 2022).

Tokia veikla – ne kas kita, o piktnaudžiavimas akademinė laisve, kurio tikslas – padėti tvirtus pagrindus masinei neapykantos kampanijai, nukreiptai prieš Ukrainą ir ukrainiečius, ir suteikiant jai akademinį pagrindimą, ne tik neigiant Holdomoro buvimą, bet kartu ilgainiui neigti Ukrainos, kaip suverenos šalies teisę egzistuoti. To pasekmės jau matyti šiuolaikinėje Rusijoje, ypač Rusijos visuomenės reakcijoje į agresiją prieš Ukrainą ir platų šio karo palaikymą. Paralelės su nacistine Vokietija ir jos daugialype neapykantos kampanija prieš žydus tokioje aplinkoje neišvengiamos; kartu matyti ir Rusijos akademikų bendruomenės „įdarbinimas“ valstybės skleidžiamos propagandos legitimavimui. Tai leidžia tarpti ir tiems akademinės bendruomenės nariams, kurie, ignoruodami akademinę etiką ir tyrimams keliamus reikalavimus, kartu ir žmogaus teisių apsaugos normas, naudojami valstybės proteguojama „akademinė laisve“ skelbti neapykantai.

#### *4.4. Skirtumai tarp demokratinio ir nedemokratinio režimų akademinės laisvės ribų suvokimo*

Apžvelgtuose pavyzdžiuose galima pastebėti ganėtinai aiškią skirtį tarp to, kaip demokratinės visuomenės užkerta kelią piktnaudžiavimui akademinė laisvei, ir, priešingai, kaip nedemokratinis režimas aktyviai skatina tokį piktnaudžiavimą vardan politinių-ideologinių tikslų. Vakaruose būdingas labai atsargus požiūris į akademinės laisvės apribojimus, nepaisant to, nors piktnaudžiavimo atvejų neišvengiama, visuomeninis, ir taip pat akademinės bendruomenės spaudimas padeda bent jau minimaliai užtikrinti, kad šių apribojimų būtų laikomasi, ir akademinė laisve nebūtų piktnaudžiaujama. Tačiau kartu tenka pripažinti, kad valstybės teikiama apsauga akademinė laisvei, nesant aiškos šios laisvės ribų apibrėžties vis dar sukuria žmogaus teisių apsaugos ir šios laisvės kolizijas. Trūksta proaktyvumo prižiūrint, ar akademinė laisve nebandoma dangstyti neapykantos kalbos, sąmokslų teorijų ir kitos informacijos, turinčios įtakos kitų žmonių teisėms ir laisvėms.

Šios kolizijos teoriškai turėtų būti išsprendžiamos pritaikant tokius pačius apribojimus, kaip ir saviraiškos laisvei, tačiau nesant patikimo mechanizmo, gebančio identifikuoti, kada akademinė laisve yra piktnaudžiaujama, tų pačių apribojimų laikymosi priežiūros efektyvumas

skiriasi, nors rizika piktnaudžiaujant akademinė saviraiškos laisve yra didesnė – dėl visuomenės požiūrio į akademinių institucijų patikimumą, nešališkumą ir profesionalumą, ir kartu jos pačios nustatomų priežiūros mechanizmų taikymą, siekiant užkirsti kelią tokiam piktnaudžiavimui. Tokia paradoksali situacija, kuomet akademinė saviraiškos laisvei iš vienos pusės taikoma plati apsauga ir aukštas patikimumo laipsnis, o iš kitos pusės pavėluotas ir ne itin efektyvus reagavimas į jau įvykusius piktnaudžiavimo atvejus yra pagrindinė akademinės laisvės ribų problema demokratinėse valstybėse.

Visgi jei demokratinėse valstybėse reakcija yra lėta, ir dažniausiai kylanti iš pačios akademinės bendruomenės ar visuomeninio spaudimo, nedemokratinuose režimuose piktnaudžiavimas akademinė laisve, kuris pažeidžia žmogaus teises, yra leidžiamas ir netgi skatinamas tol, kol tai tarnauja režimo interesams ir politiniam naratyvui. To pasekmės gali būti ir yra itin skaudžios, tiems, prieš kuriuos nukreipta tokio režimo agresija. Tokiais atvejais, praktiškai neegzistuoja priemonių, kuriomis toks piktnaudžiavimas būtų užkardomas, o visuomenės požiūris į tokius atvejus neretai yra apatiškas.

Šiuo atveju reikšminga paminėti ir tai, kad, pavyzdžiui, Rusijos atveju, Holodomoro neigimas, kaip minėta anksčiau, yra tik išraiška bendro, valstybės mastu vykdomo akademinės bendruomenės „pajungimo“ ideologiniams-politiniams tikslams. Rusijos Federacijoje, anot Lauri Mälksoo, tokie reiškiniai, kaip „akademiniai debatai“ humanitarinės teisės, žmogaus teisių klausimais, kurių tikslas ir galutinis rezultatas tėra tik panegirika valstybės politikai, net ir esant objektyviems įrodymams, kad valstybė daro šių teisių pažeidimus, taip pat naudojimas po SSRS griūties susidariusia „laisvesne“ akademinė aplinka propaguoti ne tik agresyvią valstybės politiką bet ir skatinti dar didesni jos agresyvumą (Mälksoo, 2015, p. 95, 82), yra dažni, ir pakankamai akivaizdūs konstatuoti, kad Rusijos Federacijoje piktnaudžiavimas akademinė laisve, kol suderinamas su valstybės politika, yra ne tik neribojamas, bet ir skatinamas.

#### *4.5. Kodėl aiškiai nenubrėžiamos akademinės laisvės ribos?*

Nagrinėtais atvejais siekta išryškinti akademinės saviraiškos laisvės kompleksiskumą, išskiriantį ją nuo įprastos saviraiškos laisvės. Remiantis tuo, kas išnagrinėta aukščiau, pasakytina, kad nors teoriškai apribojimai egzistuoja ir yra tapatūs saviraiškos laisvei, jų pritaikymas skiriasi. Išskirtinos kelios to priežastys: 1. Didelis akademinių institucijų autonomijos laipsnis ir patikėta savivalda sudaro „profesionalumo filtro“ įspūdį, kuomet

teiginiai jau laikomi patikrintais akademinės bendruomenės viduje, todėl turintys didesnę svorį nei pavieniai, ne akademikų išsakyti teiginiai; 2. Piktnaudžiaujant akademinė laisve išsakytus teiginius patikrinti ir paneigti reikalinga specialių žinių ir išsilavinimo, identifikuojant klaidingus ar nesąžiningus tyrimo metodus, faktų klastojimą ir t.t.; 3. Akademių institucijų nepriklausomybė ir gebėjimas užtikrinti žmogaus teisių apsaugą, derinant šią su akademinė laisve yra efektyvus tiek, kiek tai leidžia politinė valstybės santvarka – tam tikrais atvejais piktnaudžiavimas gali būti skatinamas siekiant politinių-ideologinių tikslų. Iš dalies todėl, kad ne ribų apibrėžimas, o veikiau jų paisymo užtikrinimas kelia didesnių problemų šiuolaikinėje visuomenėje, vengiama brėžti šias ribas, laikant tai pertekliu, pasikartojančiu veiksmu. Tačiau kartu tai ir akademių institucijų nepriklausomybės klausimas ir jos garantija – ribos paliekamos nusibrėžti joms pačioms, pasitikinti jų gebėjimu užtikrinti tinkamus žmogaus teisių apsaugos standartus.

## **5. ARGUMENTAI UŽ IR PRIEŠ AKADEMINĖS LAISVĖS RIBAS, IR KAIP UŽTIKRINTI JŲ PAISYMĄ**

Ankstesniuose skyriuose buvo nagrinėti atvejai, kaip pasireiškia ne tik piktnaudžiavimas akademinė laisve, peržengiantis žmogaus teisių apsaugos ribas, bet ir kokia kyla reakcija į tokį piktnaudžiavimą, kokių priemonių imamasi siekiant neutralizuoti padarinius. Taip pat nagrinėti tarptautinės ir nacionalinės teisės aktai, reglamentuojantys akademinę laisvę bei jos ribas, bei EŽTT praktika. Iš apžvelgtos medžiagos svarbu išsikelti pagrindinį klausimą – ar žmogaus teisių apsauga turi riboti akademinę laisvę, ir, jei taip, kaip užtikrinti tinkamą, ribų neperžengiantį naudojimąsi ja.

Visų pirma svarbu pradėti nuo pirmosios šio klausimo dalies – iš ankstesniuose skyriuose nagrinėtų istorinių ir šiuolaikinių pavyzdžių matyti, jog neribojama akademinė laisvė, arba pernelyg plačios jos ribos vienareikšmiškai lėmė tik blogus rezultatus, nuo tarptautiniu mastu pripažintų nusikaltimų neigimo iki aktyvaus prisidėjimo juos vykdant. Kita vertus, galima būtų teigti, kad nevaržoma akademinė laisvė gali nulemti didžiulius proveržius mūsų supratime apie gamtinius, ekonominius, socialinius, politinius ir kitus reiškinius. Tačiau vargu, ar tai atsvers potencialias rizikas, susijusias su pažeidžiamų visuomenės grupių marginalizavimu ar, kraštutiniais atvejais, naikinimu.

Stipresnis argumentas dėl to, kokie turėtų būti akademinės laisvės apribojimai ir kaip jie turėtų būti prižiūrimi, pateikiamas ne tik šio darbo antrame skyriuje aprašomų, bet ir lietuvių akademikų, tokių kaip T. Kačerauskas. Atsakomybė už ribų nustatymą ir piktnaudžiavimo užkardymą perkeliama pačiai akademinei bendruomenei, bet ne valstybei. Tokiu būdu siekiama užtikrinti visiškai nepriklausomumą ir maksimalų nuomonių pliuralizmą, minimalią valstybės intervenciją į akademinės bendruomenės autonomiją (Kačerauskas, 2022, p. 181). Nors tai iš tiesų sunkiai atremiamas argumentas, jis vis dėlto nėra pakankamas piktnaudžiavimui beribe akademinė laisve užkardyti. Pakankamai išsilavinę, tačiau pikto kėslių turintys asmenys, kaip ir ketvirtame skyriuje nagrinėtu D. Irvingo atveju, pakankamai pasistengę įforminti skleidžiamas mintis kaip akademinio diskurso dalį, palyginti lengvai gali apeiti akademinės bendruomenės nustatytus apribojimus.

Darbo autoriaus nuomone, net jei visiškas piktnaudžiavimo užkardymas nėra įmanomas, akademinės laisvės reglamentavimas aukščiausiu lygmeniu tikrai yra nepakankamas, siekiant užtikrinti bent minimalų žmogaus teisių apsaugos standartą. Iškalbingas yra ir faktas, kad iki

šiول pati akademinė laisvė tarptautiniu lygmeniu nėra oficialiai reglamentuota, o jos sampratai trūksta aiškumo bei ribų delimitavimo. Net jei tokios ribos gali atrodyti akivaizdžios ar vienodos lyginant su saviraiškos laisve, nederėtų užmiršti ir akademinio sąvokos dėmens bei jo suponuojamo kompleksiskumo – kaip nagrinėta anksčiau, suteikiamas legitimumo įvaizdis akademikų publikuojamiems darbams ar nuomonei neretai neleidžia laiku identifikuoti, kada akademinė laisvė piktnaudžiaujama. Todėl, numatyti akademinės laisvės ribas yra tikslinga, siekiant iki minimumo sumažinti teisinį neapibrėžtumą piktnaudžiavimo atvejais.

Sudėtingesnė klausimo dalis tenka ribų paisymo užtikrinimui. Vyraujanti doktrininė pozicija kalba apie tokio užtikrinimo patikėjimą akademinėms institucijoms, kartu reikalaujant daugiau atsakomybės iš akademinės bendruomenės narių, užtikrinant žmogaus teisių nepažeidžiantį naudojimąsi akademinė laisve. Tačiau net ir palikus ribų delimitavimą akademinėms institucijoms, neišvengiama trūkumų – pirmajame darbo skyriuje nagrinėti Lietuvos universitetų akademinės etikos kodeksų pavyzdžiai, nagrinėti pirmame skyriuje, parodo, kad nubrėžiant akademinės laisvės ribas neretai nepaminimi tie elementai, kurie sudaro žmogaus teises peržengiančio piktnaudžiavimo akademinė laisve turinį – draudimas skleisti neapykantos kalbą, iškraipyti istorinius duomenis, skleisti propaganda ir pan. Taip pat derėtų nepamiršti, kad akademinė laisvė neveikia vakuume – ji yra varžoma ir valstybinės santvarkos. Jei nedemokratinėje valstybėje išsikeltas tikslas klastoti istorinius naratyvus, akademinės laisvės ribos netenka praktinės reikšmės, tol, kol „akademinė laisvė“ naudojamas valstybės ideologiniams-politiniams tikslams siekti.

Kartu verta iškelti klausimą, ar valstybė, taip kaip ir akademinė bendruomenė, objektyviai gali padaryti daugiau, siekiant užkirsti kelią piktnaudžiavimui akademinė laisve. T.y. ar įmanoma įsteigti nepriklausomą, nuolat veikiančią ir absoliučiai tikslią stebėsenos instituciją, kuri budriai analizuotų, tai kas dėstoma ir publikuojama akademinėje bendruomenėje ir padėtų užkirsti kelią piktnaudžiavimo atvejams? To pasiekti neįsikišant ir netrikdant akademinės bendruomenės darbo ir nesužlugdant laisvės diskutuoti bei nagrinėti įvairias idėjas yra neįmanoma. Kartu tai visiškai betikslė administracinė našta universitetams, kuri tik paskatintų pastarųjų savicenzūrą ir apribojant akademinę laisvę o ne užtikrinant jos apsaugą derinant su žmogaus teisių apsauga.

Tačiau, jei ne stebėseną, koks dar galėtų būti tokios problemos sprendimas? Iš esmės, akademinės saviraiškos laisvės derinimas su žmogaus teisių apsauga nėra „misija neįmanoma“,

tačiau tam, kaip minėta anksčiau, trūksta teisinio reglamentavimo, aiškaus akademinės laisvės ir jos ribų apibrėžimo. Visų pirma, akademinės laisvės ribas galima nustatyti vadovaujantis dvejomis JT gairėmis – vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuro parengtu (angl. *Office of the High Commissioner for Human Rights, OHCHR*) Rabato veiksmų planu, numatančiu bendruosius saviraiškos laisvės ir neapykantos kalbos atskyrimo principus bei „Rabato testą“, skirtą nustatyti, kuomet skleidžiama neapykantos kalba, ir inkorporuoti šiuos bendruosius principus į JT rekomendacijos dėl aukštųjų mokyklų dėstančiojo personalo VII skyriaus pateikiamą akademinio personalo pareigų ir atsakomybių (neišsamų) sąrašą. Šios gairės suderina tiek pasauliniu mastu pripažintus saviraiškos laisvės apsaugos ir ribų standartus, tiek specifiskai akademinėi bendruomenei skirtas gaires, suformuluotas atsižvelgiant į akademinį kontekstą ir suponuojamą profesionalumą. Tai padėtų išspręsti reglamentavimo neapibrėžtumo klausimą rengiant ar koreguojant naujus bei esamus akademinės etikos kodeksus ir nustatant akademinės laisvės ribas/piktnaudžiavimo atvejus.

Antra, visuomenės atsparumas propagandai ir klaidinimui veikia kaip pakankamas svertas piktnaudžiavimo atvejų atpažinimui, tačiau kartais yra varžomas neužtikrintumo dėl akademinės saviraiškos laisvės suponuojamo profesionalumo ir tikslumo, kuriam išsklaidyti prireikia ir pačios akademinės bendruomenės pagalbos. Akivaizdu, kad iškilus klausimams dėl žmogaus teises pažeidžiančio piktnaudžiavimo akademinė laisvė yra būtina didinti visuomenės ir akademių institucijų tarpusavio bendradarbiavimą ir akademinės bendruomenės atskaitomybę bendradarbiaujant su visuomene, iškilus klausimams dėl žmogaus teises pažeidžiančio piktnaudžiavimo akademinė laisvė. Tokį mechanizmą įgalintų ne tik patikslinti akademinės etikos kodeksai, numatantys aiškias akademinės laisvės ribas, ir jų jau šiuo metu užtikrinamas viešas prieinamumas, tačiau kartu ir universitetų viešųjų ryšių atstovai ir/ar institucijos, kurie užtikrintų atvirą, betarpišką komunikaciją ir su visuomene, ir su akademinė bendruomene užkertant kelią žmogaus teisių pažeidimams.

## IŠVADOS

1. Tarptautinės teisės aktuose ir EŽTT praktikoje akademinės laisvės ribos neakcentuojamos, akademinės laisvės sampratai trūksta apibrėžtumo, laikoma, kad akademinei laisvei taikomi tokie patys apribojimai, kokie galioja saviraiškos laisvei, o nusistatyti papildomus apribojimus akademinei laisvei paliekama pačioms akademinėms institucijoms, naudojantis akademinės etikos kodeksais ir kitais teisės aktais. Akademinės bendruomenės akimis, studentų teisė į kokybišką mokslą ir nuomonių pliuralizmą yra pagrindinė žmogaus teisė, kurios neturėtų peržengti akademinė laisvė. Piktnaudžiavimas akademinė laisve nėra akademinio diskurso objektas, todėl nepateikiama išsamesnė pozicija dėl akademinės laisvės ribų.
2. Istoriskai akademinės laisvės koncepcija susiformavo pirmiau nei šiuolaikinė žmogaus teisių apsaugos koncepcija, todėl nebūta efektyvaus mechanizmo užkirsti kelią žmogaus teises pažeidžiančiam piktnaudžiavimui akademinė laisve. Esant nevienodai šių teisių (laisvių) padėčiai, praktinis ribų nebuvimas davė pagrindą naudotis akademinė laisve kuriant ir įgyvendinant eugenikos, rasinės biologijos ir kitas rasistines teorijas, tiesiogiai pažeidžiančias žmogaus teises.
3. Šiuolaikiniame kontekste, akademinė laisve piktnaudžiuojama subtiliai, neigiant genocido, nusikaltimų žmogiškumui atvejus, teikiant tendencingus alternatyvius naratyvus siekiant pateisinti smurtą prieš tam tikrų tautų atstovus, arba, piktnaudžiavimas akademinė laisve pasitelkiamas įgyvendinti, kontekstualizuoti ir pateisinti nedemokratinų režimų agresiją prieš taikias valstybes. Akademinės laisvės kompleksiskumas ir naudojantis ja publikuojamų teiginių tikslumo įvaizdis demokratinėse visuomenėse yra pagrindinis piktnaudžiavimą įgalinantis veiksnys. Reakcija į piktnaudžiavimą akademinė laisve yra lėta, trūksta proaktyvumo ir vidinių apsauginių mechanizmų.
4. Siekiant užkirsti kelią žmogaus teises pažeidžiančiam piktnaudžiavimui akademinė laisve, rekomenduojama ne tik įtraukti ribas apibrėžiančias nuostatas akademinei laisvei skirtuose teisės aktuose ir akademinės etikos kodeksuose remiantis baziniais Rabato veiksmų plano principais ir UNESCO rekomendacija dėl aukštųjų mokyklų dėstančiojo personalo, tačiau ir reikalauti didesnės atsakomybės iš akademinės bendruomenės bei skatinti visuomenės ir akademinės bendruomenės narių bendradarbiavimą užkardant piktnaudžiavimo akademinė laisve atvejus.

## ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

### Teisės norminiai aktai:

1. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). Valstybės žinios, 2006, 68-2497
2. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). Valstybės žinios, 1995, 40-987
3. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). Valstybės žinios, 2002, 77-3288
4. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (1966). Valstybės žinios, 2002, 77-3290
5. General Comment No. 13: The right to education (article 13) (1999). E/C.12/1999/10
6. General comment No.34 on Article 19: Freedoms of opinion and expression (2011). CCPR/C/GC/34
7. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Valstybės žinios, 33-1014
8. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 89-2741
9. Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas (2009). Valstybės žinios, 54-2140
10. Mykolo Romerio universiteto senato 2015 m. birželio 2 d. nutarimu Nr. 1SN-39 patvirtintas „Mykolo Romerio universiteto akademinės etikos kodeksas“
11. Vilniaus universiteto senato 2018 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. S-2018-4-4 (Vilniaus universiteto senato 2020 m. spalio 21 d. nutarimo Nr. SPN-54 redakcija) patvirtintas „Vilniaus universiteto akademinės etikos kodeksas“
12. Vytauto Didžiojo universiteto senato 2023 m. gegužės 17 d. nutarimu Nr. SEN-N-15 patvirtintas „Vytauto Didžiojo universiteto etikos kodeksas“

### Specialioji literatūra:

13. Applebaum, A. (2023). *Raudonasis badas. Stalino karas prieš Ukrainą*. Vilnius: Tyto Alba
14. Bansal, M. (2023). American Eugenics and Racist America in the 19 th and 20 th Century: From Prejudice to Discrimination to Extermination. p. 1-16 [interaktyvus] Prieiga per internetą: [https://www.academia.edu/103310840/American\\_Eugenics\\_and\\_Racist\\_America\\_in\\_the\\_19\\_th\\_and\\_20\\_th\\_Century\\_From\\_Prejudice\\_to\\_Discrimination\\_to\\_Extermination](https://www.academia.edu/103310840/American_Eugenics_and_Racist_America_in_the_19_th_and_20_th_Century_From_Prejudice_to_Discrimination_to_Extermination) [žiūrėta 2025 sausio 5 d.]
15. Beiter et al. (2016). Yearning to Belong: Finding a "Home" for the Right to Academic Freedom in the U.N. Human Rights Covenants. *Intercultural Human Rights Law Review*, 11,

- p. 107- 190, [interaktyvus] Prieiga per internetą: [https://www.researchgate.net/publication/311902547\\_Yearning\\_to\\_Belong\\_Finding\\_a\\_Home\\_for\\_the\\_Right\\_to\\_Academic\\_Freedom\\_in\\_the\\_UN\\_Human\\_Rights\\_Covenants\\_Intercultural\\_Human\\_Rights\\_Law\\_Review\\_11\\_2016\\_107-90](https://www.researchgate.net/publication/311902547_Yearning_to_Belong_Finding_a_Home_for_the_Right_to_Academic_Freedom_in_the_UN_Human_Rights_Covenants_Intercultural_Human_Rights_Law_Review_11_2016_107-90) [žiūrėta 2024 lapkričio 7 d.]
16. Bollinger, L. (2005). The Value and Responsibilities of Academic Freedom. *The Chronicle of Higher Education*, 51(31): B20, p. 20;
17. Deichman, U. (2018). Science and political ideology: The example of Nazi Germany. *Metode Science Studies Journal*, 10, p. 129–137. <https://doi.org/10.7203/metode.10.13657>
18. Farber, S. A. (2008). U.S. Scientists' Role in the Eugenics Movement (1907–1939): A Contemporary Biologist's Perspective. *ZEBRAFISH*, Vol. 5, 4, p. 243-245. <https://doi.org/10.1089/zeb.2008.0576>
19. Henderson, A. S. (2008). Fighting for the Past: Lessons from the David Irving Trial. *Social Education* 72(6), p. 301-303 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.socialstudies.org/fighting-past-lessons-david-irving-trial> [žiūrėta 2025-02-18]
20. Huffman, J. (2023). The Limits of Academic Freedom. *Academic Questions*, 36(2), p. 54-61. <https://doi.org/10.51845/36.2.10>
21. Jackson, J. P., Weidman, N. M. (2005). The Origins of Scientific Racism. *The Journal of Blacks in Higher Education*, No. 50, p. 66-79 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/25073379> [žiūrėta 2025 sausio 7 d.]
22. Kačerauskas, T. (2022). Akademinė laisvė: ar ją reikia reguliuoti? *LOGOS*, 112, p. 172-182. <https://doi.org/10.24101/logos.2022.60>
23. Kantor, A. (2022). An Overview of Contemporary Antisemitism, p. 1-20 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2022/01/special-publication-28012022-2.pdf> [žiūrėta 2025 vasario 20 d.]
24. Karran, T. (2009). Academic Freedom in Europe: Time for a *Magna Charta*? *Higher Education Policy*, Vol. 22, 2, p. 163-189. <https://doi.org/10.1057/hep.2009.2>
25. Kevles, D. (1999). Eugenics and human rights. *BMJ*, Vol. 319, p. 435-438. <https://doi.org/10.1136/bmj.319.7207.435>
26. Kovács, K. (2024). Academic freedom in Europe: Limitations and judicial remedies. *Global Constitutionalism*, p. 1-21. <https://doi.org/10.1017/S2045381724000091>
27. Malko, V. A. (2023). *Holodomor. The Genocide of the Ukrainians. A History with Sources* [interaktyvus], The Press at California State University, Fresno. Prieiga per internetą:

[https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj-9b\\_7NeLAXU8bvEDHeKhLZkQFnoECBgQAQ&url=https%3A%2F%2Funwla.org%2Fwp-content%2Fuploads%2FHolodomor-Textbook-Victoria-Malko.pdf&usg=AOvVaw2\\_zi07E93fdTnlGskTODiJ&opi=89978449](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj-9b_7NeLAXU8bvEDHeKhLZkQFnoECBgQAQ&url=https%3A%2F%2Funwla.org%2Fwp-content%2Fuploads%2FHolodomor-Textbook-Victoria-Malko.pdf&usg=AOvVaw2_zi07E93fdTnlGskTODiJ&opi=89978449) [žiūrėta 2025 vasario 19 d.]

28. Martin, A. J. (2024). Balancing Freedom of Expression and Equality on College Campuses in the Wake of Intensified Antisemitism. *Brooklyn Law Review*, Vol. 90, 1, p. 67-125 [interaktyvus] Prieiga per internetą: [https://brooklynworks.brooklaw.edu/blr/vol90/iss1/2/?utm\\_source=brooklynworks.brooklaw.edu%2Fblr%2Fvol90%2Fiss1%2F2&utm\\_medium=PDF&utm\\_campaign=PDFCoverPages](https://brooklynworks.brooklaw.edu/blr/vol90/iss1/2/?utm_source=brooklynworks.brooklaw.edu%2Fblr%2Fvol90%2Fiss1%2F2&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages) [žiūrėta 2025 sausio 10 d.]

29. Mulvihill, D. (2000). Irving v. Penguin: Historians on Trial and the Determination of Truth Under English Libel Law. *Fordham Intell. Prop. Media & Ent. L. J.*, Vol. 11, 1, p. 217-256 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://ir.lawnet.fordham.edu/iplj/vol11/iss1/6> [žiūrėta 2025 vasario 19 d.]

30. Osieja, H. (2016). Academic Freedom: Foundations, Limitations and Delimitations. *International Conference on Education and New Learning Technologies*, p. 1-5. <https://doi.org/10.21125/edulearn.2016.0393>

31. Paurienė G. (2022). Žmogaus orumas kaip žmogaus teisių pagrindas. *PUBLIC SECURITY AND PUBLIC ORDER*, 31, p. 122-130, <https://doi.org/10.13165/PSPO-22-31-13>

32. Tepker Jr., H. F., Harroz Jr., J. (1997). On Balancing Scales, Kaleidoscopes and the Blurred Limits of Academic Freedom. *Oklahoma Law Review*, Vol. 50, 1, p. 1-43 [interaktyvus] Prieiga per internetą: [https://digitalcommons.law.ou.edu/fac\\_articles/448/](https://digitalcommons.law.ou.edu/fac_articles/448/) [žiūrėta 2025 sausio 9 d.]

33. Turda, M. (2022). Legacies of eugenics: confronting the past, forging a future. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 45, no. 13, p. 2470 - 2477 <https://doi.org/10.1080/01419870.2022.2095222>

34. Uhlendahl, H., Groß, D., Biermanns N. (2023). The ideological roots of Nazi eugenics in pathology and its pioneers Martin Staemmler, Ludwig Aschoff, Robert Rössle, and Georg B. Gruber. *Pathology – Research and Practice*, Vol. 245, 154467. <https://doi.org/10.1016/j.prp.2023.154467>

35. Valčiukas, J. (2021a). Teisė į akademinę laisvę ir jos samprata. *LOGOS*, 106, p. 109-116. <https://doi.org/10.24101/logos.2021.12>

36. Valčiukas J. (2021b). Teisė į akademinę laisvę: teoriniai ir praktiniai aspektai. *JURISPRUDENCIJA*, 28(1), p. 74-96. <https://doi.org/10.13165/JUR-21-28-1-04>

Teismų praktika:

37. Sorğu v. Turkey [ECHR], No. 17089/03 [23.6.2009]. ECLI:CE:ECHR:2009:0623JUD001708903

38. Kula v. Turkey [ECHR], No. 20233/06 [19.6.2018]. ECLI:CE:ECHR:2018:0619JUD002023306

39. Aksu v. Turkey [ECHR], No. 4149/04, No. 41029/04 [15.3.2012]. ECLI:CE:ECHR:2012:0315JUD000414904

40. Erdoğan v. Turkey [ECHR], No. 346/04, No. 39779/04 [27.5.2014]. ECLI:CE:ECHR:2014:0527JUD000034604

41. Lombardi Vallauri v. Italy [ECHR], No. 39128/05 [20.10.2009]. ECLI:CE:ECHR:2009:1020JUD003912805

42. Herbai v. Hungary [ECHR], No. 11608/15 [5.11.2019]. ECLI:CE:ECHR:2019:1105JUD001160815

43. Garaudy v. France [ECHR], No. 65831/01 [24.6.2003]. ECLI:CE:ECHR:2003:0624JUD006583101

44. Perinçek v. Switzerland [ECHR], No. 27510/08 [15.10.2015]. ECLI:CE:ECHR:2015:1015JUD002751008

45. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 160-7591

46. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. birželio 29 d. nutarimas. *Teisės Aktų Registras*, 10929

Kiti šaltiniai:

47. UNESCO Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel (1997). Doc. 29 C/Res. 11 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-concerning-status-higher-education-teaching-personnel> [žiūrėta 2024 lapkričio 20 d.]

48. Study.eu Team. *The 13 best universities in the Baltics - 2025 rankings*. [interaktyvus] (modifikuota 2025-01-29) Prieiga per internetą: <https://www.study.eu/article/the-best-universities-in-the-baltics-rankings> [žiūrėta 2025 vasario 20 d.]

49. Committee on Education & Workforce. *Antisemitism on College Campuses Exposed, Education and the Workforce Committee Releases Report*. [interaktyvus] (modifikuota 2024-10 - 31) Prieiga per internetą: <https://edworkforce.house.gov/news/documentsingle.aspx?DocumentID=412025> [žiūrėta 2025 sausio 8 d.]
50. Lrt.lt. „Kerštas už žodžio laisvę“: JAV nori deportuoti studentų protestų už Palestiną lyderį [interaktyvus] (modifikuota 2025- 03- 22). Prieiga per internetą: [https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/2518726/kerstas-uz-zodzio-laisve-jav-nori-deportuoti-studentu-protestu-uz-palestina-lyderi?srsId=AfmBOorFDxBRCZf-MSdkmgOuv\\_7ow\\_QbjezFET4\\_OE57xVSm6VweUjbV](https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/2518726/kerstas-uz-zodzio-laisve-jav-nori-deportuoti-studentu-protestu-uz-palestina-lyderi?srsId=AfmBOorFDxBRCZf-MSdkmgOuv_7ow_QbjezFET4_OE57xVSm6VweUjbV) [žiūrėta 2025 m. kovo 23 d.]
51. United Nations „Combating Holocaust and Genocide Denial, Protecting Survivors, Preserving Memory, and Promoting Prevention“ policy paper (2022). [interaktyvus] Prieiga per internetą: [https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/publications-and-resources/22-00041\\_OSAPG\\_CombatingDenial\\_PolicyPaper.pdf](https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/publications-and-resources/22-00041_OSAPG_CombatingDenial_PolicyPaper.pdf) [žiūrėta 2025 vasario 18 d.]
52. Letter dated 21 April 2008 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General (2008). A/62/813 [interaktyvus] Prieiga per internetą: [https://digitallibrary.un.org/record/625507/files/A\\_62\\_813-EN.pdf?ln=en](https://digitallibrary.un.org/record/625507/files/A_62_813-EN.pdf?ln=en) [žiūrėta 2025 vasario 17 d.]
53. Holodomor Museum. *Worldwide Recognition of the Holodomor as Genocide*. [interaktyvus] (modifikuota 2024- 09- 24) Prieiga per internetą: <https://holodomormuseum.org.ua/en/recognition-of-holodomor-as-genocide-in-the-world/> [žiūrėta 2025 vasario 18 d.]
54. Holodomor Museum. *Why does Russia still deny the Holodomor?* [interaktyvus] (modifikuota 2022- 08- 31) Prieiga per internetą: <https://holodomormuseum.org.ua/en/news/why-does-russia-still-deny-the-holodomor/> [žiūrėta 2025 vasario 20 d.]
55. Annual report of the United Nations High Commissioner for Human Rights addendum Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the expert workshops on the prohibition of incitement to national, racial or religious hatred (Appendix Rabat Plan of Action) (2013). A/HRC/22/17Add. [interaktyvus] Prieiga per internetą: [https://www.ohchr.org/sites/default/files/Rabat\\_draft\\_outcome.pdf](https://www.ohchr.org/sites/default/files/Rabat_draft_outcome.pdf) [žiūrėta 2025 m. kovo 15 d.]

## SANTRAUKA

### Žmogaus teisių apsauga kaip akademinės laisvės ribos

**Martynas Lygis**

Magistro darbe nagrinėjama akademinės laisvės samprata bei jos ribų žmogaus teisių apsaugos kontekste reglamentavimas tarptautinės teisės, taip pat ir Lietuvos teisės aktuose. Apžvelgiama ir aktuali Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, ir pateikiamos išvados dėl akademinės laisvės ribų. Nagrinėjama akademinės bendruomenės pozicija teisės doktrinoje dėl akademinės laisvės ribų, bei pateikiamas žmogaus teises pažeidžiančio piktnaudžiavimo akademinėje laisvėje apibrėžimas. Pateikiama išsami istorinė piktnaudžiavimo akademinėje laisvėje ir jo pasekmių apžvalga nelygiavertės akademinės laisvės ir žmogaus teisių apsaugos reglamentavimo aplinkoje, nagrinėjant eugenikos, mokslinio rasizmo ir akademinės bendruomenės nacistinėje Vokietijoje atvejus, skiriama dėmesio pirmiesiems bandymams identifikuoti ir kovoti prieš žmogaus teises pažeidžiantį piktnaudžiavimą akademinėje laisvėje. Šiuolaikinis temos aktualumas nagrinėjamas vėlesniuose skyriuose, pateikiami moderniojo antisemitizmo akademinėje erdvėje pavyzdžiai, analizuojamas Deivido Irvingo atvejis ir Holokausto neigimo kaip akademinės laisvės ribų peržengimo pavyzdį. Kartu pateikiamas ir politiškai motyvuoto piktnaudžiavimo akademinėje laisvėje pavyzdys, nagrinėjant Holodomoro neigimą Rusijos akademinėje erdvėje. Pateikiami samprotavimai dėl akademinės laisvės kompleksiskumo ir išskirtinumo taikant ribas, aktualias saviraiškos laisvei, ir kaip į piktnaudžiavimą akademinėje laisvėje reaguojama demokratinėse visuomenėse, ir nedemokratinėse. Pabaigoje pateikiami argumentai ir kontrargumentai už akademinės laisvės ribas ir ribų laikymosi užtikrinimą, pateikiami pasiūlymai, kaip sumažinti piktnaudžiavimo akademinėje laisvėje atvejus.

## **SUMMARY**

### **Protection of Human Rights as Limits to Academic Freedom**

**Martynas Lygis**

This Master's thesis examines the concept of academic freedom and its limits in the human rights context in international law, as well as in Lithuanian law. It also reviews the relevant case law of the European Court of Human Rights and draws conclusions on the limits of academic freedom. The position of the academic community in the legal doctrine on the limits of academic freedom is examined, and a definition of the abuse of this freedom that violates human rights is provided. It provides a comprehensive historical overview of abuses of academic freedom and their consequences in an unequal regulatory environment of academic freedom and human rights protection, examining cases of eugenics, scientific racism and academic indifference in Nazi Germany, and focuses on the first attempts to identify and combat human rights abuses of academic freedom. The contemporary relevance of the topic is explored in later chapters, providing examples of modern anti-Semitism in academia, analysing the case of David Irving and the use of Holocaust denial as an example of the transgression of the limits of academic freedom. At the same time, an example of politically motivated abuse of this freedom is presented by examining Holodomor denial in Russian academia. Reflections are given on the complexity and uniqueness of academic freedom in the application of limits relevant to freedom of expression and how abuses of academic freedom are responded to in both democratic and non-democratic societies. It concludes with arguments and counter-arguments in favour of the limits and enforcement of limits to academic freedom, and offers suggestions on how to reduce cases of abuse of this freedom.